

MAKSUD ŞEYHZÂDE ve MİRZA ULUĞBEK PİYESİ

Maksud Şeyhzade and the Play ‘‘Mirza Uluğbek’’

Şuayip KARAKAŞ*

Özet

Azerbaycan’da doğan ve eserlerini Özbekistan’da veren Maksud Şeyhzâde, Özbek Sovyet edebiyatının tanınmış bir Őairidir. Hayatı sıkıntılar içinde geçen Şairin yirmi beşten fazla Şiir kitabı, iki de tiyatro eseri yayımlanmışır. Bu yazıda, onun hayatı ve yaşadığı dönem hakkında bilgi verilmekte, kendisine büyük Şöhret kazandıran Mirza Uluğbek piyesi tanıtılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Özbek Sovyet edebiyatı, Maksud Şeyhzâde, Celâlıddin Mengüberdi piyesi, Mirza Uluğbek piyesi, Taşkentnâme.

Abstract

Maksud Şeyhzade, who was born in Azerbaijan and wrote his works in Uzbekistan, is one of the famous poets of the Uzbek Soviet literature. Having led a difficult life, the poet’s more than twenty-five poetry books and his two plays have been published. In this paper, information about his life and the period when he lived is given, and Mirza Uluğbek, which brought fame to him, are analysed.

Keywords: Uzbek Soviet literature, Maksud Şeyhzade, the play Celaliddin Mengüberdi, the play Mirza Uluğbek, TaŐkentname

Çocukluk, ilk gençlik, eğitim ve Dağıstan yılları

20. yüzyıl Özbek edebiyatının Şiir ve tiyatro vadisindeki tanınmış temsilcilerinden biri olan Maksud Şeyhzâde, 1908 yılında Tiflis’te doğmuştur. Kendisi Azerbaycanlı olduğunu, çocukluk yıllarının Nizamî’nin vatanında geçtiğini ve Şiire olan hevesinin de bu ülkede başladığını, 1957 yılında yazdığı ‘‘Taşkentnâme’’ adlı destanındaki Şu mısralarda dile getirir:

‘‘Umrim binâ boldı Âzerbaycanda,
Kedi balaligim u gül mekânda.
Nizâmiy vatani, Gence ölkesi
Öpkemge toldırdı Şe’r havâsın,

---

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, suayip@gazi.edu.tr

Şuayip KARAKAŞ

Kür nehrin mülâyim, tinç muzikası
Könlimde uyğatdı küyleş hevesin.”¹

Kazak şehrinin Salahlı nahiyesinden olan babası Ma’sum Şıhliyev, Tiflis’teki sağlık mektebinde eğitim görmüş, sonra Aktaş’a yerleşerek sağlık memuru olarak hizmet etmiştir. Edebiyat tarihçisi Tohtasın Celâlov’un Maksud Şeyhzâde ile olan sohbetine nazaran kaleme aldığı “Yaşasın Tebessüm” adlı yazısında bildirdiğine göre, babası, muhitinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olarak sağlık hizmetinden başka sanat, edebiyat, felsefe ve tarihle de ilgilenen bir aydındır. Evi o yıllarda Aktaş şehrinin kültür ve edebiyat merkezi olup, şehrin aydınları orada toplanarak sanat, edebiyat, siyaset ve felsefe üzerine sohbetler ederler. Bu sebeple, Puşkin ve Lermontov, Şekspir ve Balzac, Firdevsî ve Hayyam, Nizamî ve Nevâî’nin eserleri, bu aydınların yabancıları değildir. Maksud Şeyhzâde, elbette bu edebî sohbetlerden çok istifade etmiş, “şaheserlerin cazibeli âhengi ve büyüü” altında yetişmiştir. Şairin annesi Fatıma Hanım da Tiflis’teki kız lisesinden mezun olmuş, yirminci yüzyılın başlarında yetişen Azerbaycan kadınlarının örnek temsilcilerinden birisi olarak 1920’li yıllarda, Aktaş’ta kadınların okuma-yazma öğrenmelerine önderlik etmiştir.²

Maksud Şeyhzâde, çeşitli yıllarda kaleme aldığı hâl tercümelerinde hususî hayatına dair farklı bilgiler vermiştir. Bunlardan biri, “Meniñ tercime-i hâlim” adlı Rusça tarihsiz bir yazı olup, burada şu malûmatı vermektedir:

“Ben, Şeyhizâde (Taşkent’e gelinceye kadar şairin soyadı Şeyhiyev’dir) Maksud, 1908 yılında Tiflis şehrinde doğdum. Babam, Tiflis’teki sağlık mektebinden mezun sağlık memuru idi. Kazak nahiyesindeki orta halli bir çiftçi ailesinin oğlu olarak doğmuş, şahsî gayretiyle eğitim görmüş, 18 yaşında elifbayı öğrenmiştir. 1908 yılından beri Aktaş nahiyesinde çalışmaktadır. 1924 yılında (46 yaşında) tıp eğitimini tamamlamak için Moskova’ya gitmiştir. 1928 yılında eğitimini tamamlamış olup, halen Aktaş’taki şehir hastanesinde doktor olarak çalışmaktadır.

Annem de Kazak nahiyesi çiftçilerinden olup, Aktaş’ta peçesini ilk açan kişi olarak kasabada kadın hareketini başlatmıştır. Ben ilk

¹ Yangın Mirza, M. Zâkirov, “Taşkentnâme”, *Şeyhzâde*, Taşkent 1971, c. 2, s. 495.

² Naim Kerimov, *Maksud Şeyhzâde*, Taşkent 2010, s. 8.

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

bilgilerimi, Türk dilinde eğitim veren Birinci Şehir Mektebinde aldım. İki yıl sonra (1919 yılı) ise oradan üst mektebe geçtim.”³

Maksud Şeyhzâde'nin babası Ma'sum Bey, Aktaş kasabasında yeni usûlde eğitim vermek üzere ilk mektebi kuran kişilerden biri olarak da bilinmektedir. Şairin hâl tercümesinde adını zikrettiği mektep de budur.⁴

Naim Kerimov, Ma'sum Bey'in Gaspıralı İsmail Bey'in eğitim hakkındaki fikirlerinden etkilendiğini belirterek, onun gayretleriyle açılan ve şairin de ilk eğitimine başladığı bu mektebin, yeni usûlde eğitim veren tek mektep, Ekim ihtilâlinden sonra da Sovyet mektebine dönüştürülen ilk mektep olduğunu bildirir.⁵

Şair, 1966 yılında Azerbaycanlı edebiyatçı Cemal Muharremli'ye yazdığı mektubunda, “ilk muallim”inin Muhtar Efendizâde adlı bir zat olduğunu haber verir. Yine bir Azerbaycanlı olan Halil Rıza da kitabında Muhtar Efendi'den bahsederken, onun inkılâptan önce Azerbaycan aydınlarının bir grubunu yetiştirmiş, üniversitenin Şark Fakültesinde uzun müddet Arap dili dersleri vermiş ve Arap dili ile ilgili bir de ders kitabı yazmış bir muallim olduğunu belirtir ve 1904 yılında Kuba'da “Usûl-i Savtiyye”, 1906'da da Aktaş'ta “Dârü'l-İrfân” ve daha sonra “Rüştiye” mekteplerini açtığını bildirir.⁶ Ceditçi aydınlar tarafından açılan “Rüştiye, Usûl-i Savtiye ve Dârü'l-İrfân” mekteplerinde, bütün “dünyevî” ilimler okutulmuştur.⁷ Bununla birlikte Ceditçiler bu mekteplerde çocukları millî ruhla eğitmeye ayrı bir önem vermişlerdir. Önce çar, sonra Sovyet idareleri sırasında Türk halklarının din, örf ve âdetlerinin, millî tarih ve kültürlerinin ayaklar altında çiğnenmesi, Ceditçi muallimlerin çocukları milliyetçilik ruhuyla eğitmelerini gerektirir.⁸

Maksud Şeyhzâde bu mektepte okuduğu sırada, 1920 yılının sonlarında Neriman Nerimanov Aktaş'a gelir. Mektep binası, Aktaş'taki

³ *Age.*, s. 11.

⁴ Naim Kerimov, “Maksud Şeyhzâde (1908-1967)-Hayatı ve İcadı Sahifeleri”, *XX Asr Edebiyatı Manzaraları-Birinçi Kitâb*, Taşkent 2008, s. 348.

⁵ Naim Kerimov, “Bulutli Bahâr”, *Şark Yulduzu*, 1994/1-2, s. 152-157.

⁶ Helil Rıza, *Maksud Şeyhzâdenin Bedii Yaradıcılığı*, Bakı 1980, s. 11.

⁷ Maksud Şeyhzâde'nin Rüştiye mektebinin ikinci sınıfında okuduğu dersler ve bu derslerden yıl sonunda aldığı notları şöyledir: “Ulûm-ı Din: 5, Türkçe: 5, Rusça: 5, Hesap: 5, Hendese: 5, Tabiat Tarihi: 5, Tarih: 5, Coğrafya: 5, Hüsn-i Hat: 5, Resim: 5, Şarkı: 5, Jimnastik: 5, Hüsn-i Ahlâk: 5.” (Helil Rıza, *age.*, s. 12.)

⁸ Naim Kerimov, *Maksud Şeyhzâde*, s. 11-12.

Şuayip KARAKAŞ

görmeli binalardan biri olduğu için halk toplantısı da burada olur. Toplantı sırasında Nerimanov'un uzun konuşmasından sonra Maksud Şeyhzâde kürsüye çıkarak kendi yazdığı Namık Kemal'i tekrar eden "Gırmızı Esker Neğmesi" adlı şiirini okur. Şiirin,

"Gızıl ordu nâmımız,
İgiddir ünvanımız.
Mazlumlar çoh herb edib,
Halal olsun ganımız."⁹

mısralarıyla birlikte alkışlar başlar. Nerimanov, şiirin heveskâr şairini kucaklayıp alnından öper. Sonra, onun yazdığı şiiri alarak Bakû'da neşredilen "Kommünist" gazetesinde yayımlar. Bu, Maksud Şeyhzâde'nin yayımlanan ilk şiiridir ve o sırada henüz 13 yaşındadır.¹⁰

Halil Rıza, Maksud Şeyhzâde'nin ilk şiir tecrübelerinin de Rüştiye mektebinde okurken 12 yaşlarında başladığını bildirmektedir. Örnek olarak da yukarıda bahsi geçen muallim Muhtar Efendi'nin tesiri ile yazdığı şu beyti zikretmektedir:

Arslanlardan arslan törer, şir balası şir olmalı.
Boy at, yavrum, unutm ki, öz kökünle bir olmalı!

Şeyhzâde, Aktaş'tan sonra eğitimine devam etmek üzere 1921 yılında Bakû'ya gelerek Dârümuallimîn'e girer. Bu yıllarda Dârümuallimîn'de Abdullah Şâik, Hüseyin Câvid gibi çok tanınmış romantik şair ve yazarlar muallim olarak ders vermekte idiler. Millî hassasiyetleri bulunan bu muallimlerin öğrencilerin yetişmesinde elbette derin tesirleri olmuştur. Genç neslin eğitiminde büyük rol oynayan bu sanatkâr muallimlerin ideali, iyi vatandaş, aydın insan ve yüksek kültür ve ahlâk sahibi bir neslin yetişmesine yardımcı olmaktadır.¹¹

Dârümuallimîn'deki hocaların çoğu Sovyet idaresinin ilk günlerinden başlayarak Bolşevik devletinin asıl mahiyetini anlayarak, bu devletin Müslüman halkların güven içinde serbestçe yaşamalarına ve nefes almalarına imkân vermediğini fark ederler. Bu sebeple Azerbaycan'da

⁹ Helil Rıza, *age.*, s. 15.

¹⁰ Naim Kerimov, *Maksud Şeyhzâde*, s. 16

¹¹ İ. Gafurov, "Maksud Şeyhzâde", *Özbek Sovyet Edebiyatı Tarihi-3/1*, Taşkent 1972, s. 101-102.

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

Sovyet idaresinin güçlenmesinden memnun olmadıkları gibi Dârümuallimîn'de, Rüştiye mektebinde olduğu gibi komsomol teşkilâtının kurulmasına ve faaliyet göstermesine de müsaade etmezler. Hatta talebelerin başka bir sosyal faaliyetle meşgul olmalarına da mani olurlar.

Maksud Şeyhzâde ve arkadaşları için Abdullah Şâik ve Hüseyin Câvid gibi muallimlerin dersleri bayram gibi geçer. Talebeler, onlardan başka C. Cebrâilbeyli, P. Kâsımov, Medine Gıyasbeyli, Şefika Efendizâde, Cabbar Efendizâde gibi muallimlerin derslerini de heyecanla takip ederler. Müzik derslerinde meşhur bestekâr Üzeyir Hacıbeyli'den Batı mûsikisi, Müslüm Magomayev'den ise Şark mûsikisi dersleri alırlar.

Şeyhzâde'nin bu okuldaki yakın arkadaşlarından Ekrem Cafer, hatıralarında, Hüseyin Câvid'den "aziz muallimimiz, nur heykeli Câvidimiz ekmeğimize lezzet kattı, suyumuzu şerbete çevirdi" diye söz eder. Yine onun bildirdiğine göre, derslerde Azerbaycan Türk edebiyatını Osmanlı Türk edebiyatı ile beraber öğrenirler. Türk edebiyatının Tanzimat, Servet-i Fünûn ve Millî Edebiyat devirleri, bilhassa dikkatle takip edilir. Mikayil Müşfik ile Maksud Şeyhzâde, Fikret'in "Rübâb-ı Şikeste"sinin "deli"sindirler. Ekrem Cafer, bilhassa Namık Kemal, Abdülhak Hâmid ve Tefik Fikret'in kendileri için bir "mâbet" olduğunu söyler.¹²

1926 yılında Fuat Köprülü kongre için Bakû'ya gelir. Köprülü, bu seyahati sırasında Dârümuallimîn ve Dârümuallimât öğrencileriyle de görüşür. Bu görüşmeden daha önce haberdar olan öğrenciler Türkiyeli şairlerin şiirlerini ezberleyerek görüşme sırasında heyecanla okurlar. Bu manzara karşısında Fuat Köprülü gözyaşlarını tutamaz. Öğrencilerden Merverid Hanım, Tefik Fikret'in "Hemşirem İçin" şiirini okur. Bu hatıralar, Şeyhzâde'nin Dârümuallimîn'de ve Bakû'da nasıl bir muhit içinde yaşadığını göstermektedir.

Başka bir hatıraya göre, Azerbaycan devlet adamlarından Ağamali, Dârümuallimât'ı ziyareti sırasında öğrencilere hangi yazarları tanıdıklarını sorar. Öğrenciler, Yûnus Emre, Ziya Gökalp, Abdülhak Hâmid gibi Türkiyeli şairlerin isimlerini sayarlar. Bunun üzerine Ağamali, "Peki, Vâkıf, Sâbir, Mirza Fethali? Evvelâ Azerbaycan klâsiklerini öğrenmelisiniz", diyerek bu cevaptan memnun kalmadığını bildirir.¹³

¹² Helil Rıza, *age*, s. 13.

¹³ *Age*, s. 14.

Şeyhzâde, 1925 yılında Dârümuallimîn'den mezun olunca, Azerbaycan Maarif Komiserliği tarafından Derbend şehrine öğretmen olarak tayin edilir. Onun buraya tayin edilmesi, tesadüf eseri değildir. 1920'li yılların başında Rusya Federasyonu içinde kalan Dağıstan'ın sovyetleştirilmesi endişesi, mahallî halkta Azerbaycan'la yakınlaşma arzusu uyandırır. Azerbaycan yönetimi de nüfuz alanının, Rusya'nın tasarrufundaki yukarı Kafkasya'ya doğru yayılmasının kendi menfaatine olacağına plânlarını yapmaktadır. Bunun başka bir sebebi de şudur ki, Dağıstan ahalisinin önemli bir kısmını da Azerbaycanlılar oluşturmaktadır. Derbend, Tabosaran, Samur, Buynak ve Hacitarhan şehirlerinde muallimlere büyük bir ihtiyaç vardır. Bunun için Azerbaycan hükûmeti, bu komşu otonom cumhuriyetin de rızası dâhilinde Bakû'daki okullardan mezun olan gençleri Dağıstan'a gönderir.

Maksud Şeyhzâde, Derbend şehrindeki ilk mekteplerden birinde Türk dili ve edebiyatı dersleri verir. Muallimliğin yanı sıra Buynak'da neşredilen "Maarif Yolu" ile Bakû'da çıkarılan "Kommünist" gazeteleriyle de ilgilenir, bu yayın organlarına, şiir ve yazılar gönderir. Bu yıllarda âilenin soyadı Şihov veya Şeyhiyev olduğu için şiir ve yazılarında "Şeyhzâde" imzasını kullanan Maksud Şeyhzâde, kendi kaleme aldığı hâl tercümesinde, Derbend'de bulunduğu sırada ciddî şekilde siyasî ve sosyal faaliyetler içerisinde bulunduğu dair şu bilgileri kaydetmektedir:

"O sırada Dağıstan'da dil meselesi üzerinde hararetli tartışmalar oluyordu. Dağıstan cumhuriyetinin çok dilliliği (36 dil) sebebiyle sonunda dilsizliğe mahkûm olunması, yani tek bir dile veya çok kullanılan ve Dağıstan için genel kabul edilen bir dile ulaşamaması sonucuna gelmesi mümkündü. Bu mesele üzerinde şiddetli tartışmalar oluyordu. Bu konuda esas olarak dört farklı görüş vardı:

1. Devlet dili olarak Rus dilini kabul eden görüş,
2. Devlet dili olarak Türk dilini kabul eden görüş,
3. Devlet dili olarak Arap dilini kabul eden görüş,
4. Nihayet, en önemli kabul edilen altı etnik grubun mahallî dilini kabul eden görüş.

Dağıstan sovyetinin 3. kurultayı, 1924 yılında Türk dilini devlet dili olarak kabul etme hususunda bir karar almış olmasına rağmen bu mesele henüz kesin olarak halledilmiş değildi. Dağıstan'daki öğretmenlerin çoğu ve

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

tabî ben de Türk diline taraftardık. Biz, dergilerdeki yazılarımızda ve toplantılardaki tartışmalarda Dağistan için Türk dilinin maksada en uygun dil olduğunu anlatıyorduk. İŖte bu ortamda ve genel olarak bu faaliyetlerim sebebiyle dostlarım da, düşmanlarım da mevcuttu ve dostlarım diğerlerine nazaran daha çoktu.”

Hayatının çoğu Taşkent’te geçen Paşa Ganiyev ise Şeyhzâde’nin bu bahse dâir kendisine şunları anlattığını nakletmektedir:

“Dağistan’da birçok halk yaşıyor. Fakat bu halklar birbirlerinin dillerini anlamıyorlar. Umûmen anlaşma vasıtası olarak Türk dilinden, daha doğrusu Kumuk Türkçesinden ve Nogay Türkçesinden faydalanıyorlar. Kumuk dili bizim Azerbaycan dilimize çok yakın. Dağistan ve Azerbaycan halklarındaki din birliği, ahlâk, hayat tarzı, tarih ve kültürdeki ortaklık ve yakınlık sebebiyle onlar birbirlerinden ayrılmazlar. Buna göre, ‘Dağistan’da hangi dil devlet dili olabilir?’ sorusu ortaya atıldığı günlerde ben, Kumukların ve Nogayların Türk dilleri devlet dili olarak kabul edilirse, bu Leninist siyasete de tamamen uygun düşer, dedim.”

Bu tartışmaların şiddetlendiği sırada Türk dili ve edebiyatı dersleri veren genç muallim Şeyhzâde için Derbend’de çalıştığı mektep, seviyesi itibariyle ona yetersiz gelmeye başlar. Bu sebeple 1925-1926 eğitim yılının sona ermesiyle birlikte Dağistan Eğitim Bakanlığı’na müracaat ederek Derbend’den Buynak şehrine tayin edilmesini ister. Bu talebi kabul edilen Şeyhzâde, 1926-27 eğitim yılında Haziran ayına kadar Buynak’taki Pedagoji Bilim Yurdu’nda muallim olarak çalışır. Bu mektepte, talebeler için bir de tiyatro klübü kurar. Tiyatro klübünün temsililerine, Buynak’taki garnizonda görev yapan askerleri de davet eder.¹⁴

Maksud Şeyhzâde, Dağistan’da bulunduğu kısa süre içerisinde muallim, şair, gazeteci ve tenkitçi olarak tanınmaya başlar. Yukarıda da zikredildiği üzere “Maarif Yolu” ve “Kommünist” gazetelerinde yazı ve şiirleri neşredilir.¹⁵ Aynı yıllarda Pedagoji Enstitüsü’nün uzaktan eğitim

¹⁴ Naim Kerimov, *age*, s. 22-25.

¹⁵ Maksud Şeyhzâde’nin edebî hayatı esas olarak Derbend’de başlamıştır. Ondan bugüne ulaşan ilk şiirlerinin çoğu burada yazılmıştır. Kendisi, ilk çocukluk yıllarını hatırlayarak şiirle nasıl tanıştığını şöyle anlatmaktadır: “Ben eğer okuyucularıma henüz elifbayı öğrenmeden önce şiir yarattım, diyecek olsam, onlar benim bu sözümü belki şaka, belki de mübalâğa zannedebilirler. Fakat bu söz doğru. Babam (kendi döneminin önde gelen bir aydını, doktor) âdeti olduğu üzere çocuklara şiir okur ve sonra bazı kelimeleri tekrar ederek bunlara uygun

veren bölümünde öğrenci olduğu için Bakû'ye gidiş gelişleri sırasında Mayakovski, Sergei Yesenin ve Nazım Hikmet gibi Sovyet şiirinin çok tanınmış şairleriyle tanışır.¹⁶ Bu yıllarda “Maarif Yolu” gazetesinde “Şergin Hekayeti”, “Bu Akşam”, “Hey Gidi Günler”, “Hür Tağlar Kızıge”, “Sâhilde”, “Şeyh Şâmil” gibi şiirleri ile “Krasin” destanından parçalar ve Dağıstan şairleriyle ilgili “Edebî Söhbetsler” serisindeki tenkit yazıları; Bakû'da çıkan “Kommünist” gazetesinde ise “Dağıstan'dan Mektublar”ı neşredilir. Halil Rıza, bu yazı ve şiirlerde kullanılan dilin Azerbaycan Türkçesinden ziyade Türkiye Türkçesine yakın olduğunu belirtir.¹⁷ Özbek edebiyat tarihçisi Naim Kerimov ise “bu kalem faaliyetlerinin genç şair ve tenkitçinin hangi edebî kaynaklardan daha çok beslendiğini” açıkça ortaya koyduğunu söyledikten sonra şu tespiti yapar: “Genel olarak bu dönemde Mustafa Kemâl önderliğinde Türkiye’de yapılan ve Neriman Nerimanov tarafından da benimsenen değişiklikler, Azerbaycan’ın sosyal ve kültürel hayatına tesir ediyordu. Bu tesir neticesinde Şeyhzâde, ‘Azerbaycan’, ‘Çeçenler’, ‘İnguşlar’, ‘Osetinler’, ‘Kabardinler’, ‘İranlılar’, ‘Afganistan İstiklâli’ gibi şiirlerle birlikte İngiliz müstemlekecilerine karşı mücadele eden Türk halkına, ‘Türkiye Kahramanı Kemâl Yoldaşge’ ithafen şiirler yazdı. Şeyhzâde’nin sadece Türkiye hakkında yazdığı ‘İkkinçi Marş’, ‘Üçünçi Marş’, ‘Beşinçi Marş’ gibi şiirlerinde değil, hatta anavatanına ithaf ettiği eserlerinde de Türk şiirinin tesiri devam etti. Meselâ genç şairin ‘Azerbaycan’ şiiri, Nâmık Kemâl’in ‘Âmâlimiz, efkârımız ikbâl-i vatandır; Serhaddimize kal’a bizim hâk-i bedendir.’ mısraları ile başlayan (Vatan Şarkısı) şiirine nazîredir. Şeyhzâde’nin ilk şiirlerindeki Türk şiirine olan bu temayül, Hüseyin Câvid ve Ahmed Cevad’ın 1920’li yıllarda yazdığı eserlerine rûhen yakın olup, o yıllarda Azerbaycan şiirinin ideoloji ve üslûpla ilgili arayışlarının tezahürüydü.”¹⁸

Maksud Şeyhzâde’nin bu yıllarda yazdığı şiirlerinden üç tanesi, Yavuz Akpınar ile Azerbaycanlı yazar Anar tarafından hazırlanan antolojide yayımlanmıştır. “Türk Milleti”, “Derdimizin Biri de...” ve “Türkiye’nin Kahramanoğlu Kemal Yoldaş” adını taşıyan bu şiirler millî heyecanla

---

kafiyeler bulmamızı isterdi. Kafiye ve veznin âhengine kulağım alıştığı için ben beş yaşlarımda 8-10 mısradan ibaret bir manzume söylediğimi hatırlıyorum. Şiire muhabbetimin, ömrümün ilk yıllarından başlayarak kanıma, kalbime ve fikrime nüfuz ettiğini söyleyebilirim.” (Naim Kerimov, “Maksud Şeyhzâde (1908-1967)-Hayatı ve İcâdı Sahifeleri”, s. 352-353.)

¹⁶ Hüseyin Bargan, “Maksud Şeyhzade”, *Yağmur Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart-2006.

¹⁷ Helil Rıza, *age*, s. 31.

¹⁸ Naim Kerimov, *Maksud Şeyhzâde*, s. 26.

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

yazılmış eserlerdir. “Türk Milleti”¹⁹ şiiri, Mehmet Emin Yurdakul’un önce Bilgi mecmuasında (c. II., nu. 7, Haziran 1330/1914), sonra “Türk Sazı” (1914) adlı kitabında neşredilen “İrkımın Türküsü” adlı şiiri ile aynı ruhla ve benzer ses ve mısralarla yazılmıştır.

Şeyhzâde, “Türkiye’nin Kahramanoğlu Kemal Yoldaşa” adlı şiirinde ise şu mısralarla doğrudan Mustafa Kemâl Paşa’ya hitap eder ve Millî Mücadele’yi alkışlar:

“Arkadaşım, sen yürüdün, yürüdün,
İngilizi memleketden kürüdün.
Senin adın tarihlerde galacag,
Geyretinle millet heyat bulacag.

Goy var olsun Türk’ün şanlı esgeri!
Dönmez Kemal Paşa yolundan geri.
Birincisi sensin İslâm elinde,

¹⁹ Anar, Yavuz Akpınar, *Bin Yılın Yüz Şairi-Azerbaycan Şiiri Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 152. Mehmet Emin Yurdakul’un “İrkımın Türküsü” adlı şiiri ile mukayese ve Şeyhzâde’nin gençlik yıllarındaki millî heyecanını tespit edebilmek için söz konusu şiirin tam metnini iktibas etmek gerekmektedir:

“TÜRK MİLLETİ

Kimem, haralıyam sorarsan ey dost,
Bir vaht arza ışık saçanlar bizik.
Göğsümüz altında gaplanlar yaşar,
En uca dağları aşanlar, bizik!

Biz şirlerin, fillerin,
Bağrındaki güvvetiz!
Eski, yeni dillerin,
Anlattığı milletiz!

Bir vaht cıvılamışık at gibi Nil’i, Kang’ı
Yaramıza basmışık odlu, buzlu torpağı.
Al güneşle ten durup Türk’ün ulu bayrağı,
Altay bizim, Kaf bizim, Ural, bizim yolumuz,
Tuna, İdil, Selenga, Kür, Yenisey kolumuz.
Karşımızı kesmemiş, ne kar, külek, ne de buz,
Sırbistan’a varmışık, Türkistan’ı geçmişik,
En kadim bulagların gözünden su içmişik,
Yalnız torpaklara yok, üreklere göçmüşük!

Torpağımız geniştir, dipsiz semalar geder,
Avcumuzda Türkiye, Afganistan görüner,
Hara getsek o diyar çiçeklere bürüner.

Biz otların, güllerin,
Ruhundaki şefkatiz.
Eski, yeni dillerin
Anlattığı milletiz!

Gelin Çin Hivesi’ni hilas eyleyek Çin’den,
Geçek, kadim Herat’dan, Buhara’nın içinden,
Orağı yarak etsin dönsün kendli biçinden,
Biz yuhulu başlarda
Mürgüleyen güvvetiz,
Eski, yeni dillerin
Anlattığı milletiz!”

Şuayip KARAKAŞ

Halg üçün harb etdin, silâh belinde. (1921)”²⁰

Halil Rıza, Azerbaycan şiirinde 1920’li yıllarda en çok marş türünde eserler verildiğini bildirdikten sonra Şeyhzâde’nin yukarıda zikredilen marşlarını değerlendirirken bu şiirlerde daha çok Türk askerinin kahramanlığının terennüm edildiğini söyler. Bu marşlarda, “Türk askerinin yurtseverliği ve kahramanlığı, asırların derinliğinden süzülüp gelmektedir. Bu marşlarda Türk’ün karakteri, itikadıyla birlikte görünmektedir,” dedikten sonra, Ziya Gökalp’ın “Halka Doğru” mecmuasında (nu. 16, 7 Ağustos 1913) yayımlanan “Mektep Çocuklarının İlâhisi”nin tesiriyle yazılmış olan “Ordunun Minacatı” adlı şiirin ilk iki mısramı örnek olarak zikreder:

“Ulu tanrım, tanıyorsan bizi sen.
Senin sadıg bendelerin türkleriz.”²¹

Halil Rıza, yine bu şiirlerde “Türk halkının her zaferiyle sevinen, her uğursuzluğundan sarsılan, kederlenen, bazen sabrı taşan, millî duygularını dizginleyemeyen genç ve delikanlı bir Azerbaycanlının yüreği görünür,” der ve “Türkiyede İngiraz Oldugda” adlı şiirden şu mısraları zikreder:

“Neve-baba bir-birinden ayrılmaz,
Beşikdegi çocugdan öc almır.
Hanı bizim atı kişner esgerler?
Avropada meydan açan türk erler?”²²

Şeyhzâde’nin Bakû’da Dârülmualimîn’de okuduğu yıllarda “Yeni Kafkasya” dergisi, bilhassa gençler tarafından hararetle takip edilir. Mehmet Emin Resulzâde tarafından İstanbul’da neşredilen ve Bakû’ya gizli yollardan ulaştırılan bu “edebî, ictimâî ve siyasî”dergide, Sovyet Rus emperyalizmine karşı Azerbaycan ve bütün Türk yurtlarının istiklâlini gözeten yazılar yayımlanır. Derginin 16 Şubat 1926 tarihli nüshasında “Ayn-Kaf” imzasıyla çıkan “Kızıl ve Kara Emperyalizm” adlı yazı, Şeyhzâde’nin fikirlerini derinden etkiler.²³ Yazıda, Rus cihangirliğinin Türk kavimlerini, “kendi

²⁰ Helil Rıza, *age*, s. 22.

²¹ *Age*, s. 23.

²² *Age*, s. 23-24.

²³ Söz konusu yazıda esasen şu fikir ve tespitler ileri sürülmektedir:

“Hâl-i hâzırda Türk dünyası, aşağı yukarı, yine aynı vaziyete düşmüştür. Türkiye yine müstakil, Şimâl ve Şark Türklüğü yine mahkûmdur. 30 milyonluk Türk halkı tekrar Rusların esiridir. Türk milletinin en büyük düşmanı yine Rus cihangirliğidir ki, bu defa,

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

kaderlerini tayin etmeleri” prensibine rağmen bolşevizm suretiyle boğmaya çalıştığı, aynı şekilde Avrupa ve Amerika’nın da kapitalizm yoluyla diğer Şark milletlerini boğduğu belirtilmekte, bolşevizm ve kapitalizme karşı Türk kavimleriyle beraber bütün Şark milletlerinin “Şark milliyetperverliği” denilen üçüncü bir kuvvet hâlinde istiklâl için mücadele etmeleri ve Türkçülerin bu husus üzerinde düşünerek Türk kavimleri arasında birlik ve yardımlaşma esaslarını ortaya koymaları lüzumundan bahsolunmaktadır.

Şeyhzâde’nin yukarıda adı zikredilen “Maarif Yolu” gazetesinde kalem tecrübelerini neşretmesi, bu gazeteyi yayımlayan Ethem Feyzî Mustafaoğlu adlı zâtın şahsı ile doğrudan ilgilidir. Ethem Feyzî, Kırım Tatarlarından olup, 1885 veya 1886 yılında Silistre’de doğmuştur. 1914

Bolşevizm şeklinde meydana çıkmıştır. Bu kuvvet, ilân ettiği ‘taayyün-i mukadderât-ı milel’ prensiplerine bakmıyor. Türk dünyası, Türkiye hâriç olmak üzere, baştan başa istilâ; ‘Sovyetler İttihâdı’ nâmiyle büyük Rusya’yı ihyâ etmiş bulunuyor.

.....

Bizce kat’î bir şey varsa, o da bolşevizmin tam galebesi neticesinde Türkiye’nin de müstakil kalmayacağı idi. Biz buna kâniiz. Bize bu fikri telkin eden şey, bolşevizmin ruh ve mahiyeti, mefkûre ve gayesi, mahkûm Türk illerindeki fi’li istibdâdı ile Türkiye dâhilinde defâatle keşfolunan ‘teşebbüs ve faaliyeti’dir.

.....

Bizce, cihan mikyâsında âmil-i müessir olan kuvvet, yalnız bu iki kuvvetten, kızıl (komünizm) ve kara (kapitalizm) emperyalizmden ibaret değildir. ‘Harbden sonraki âleştürmül mücadelede kendisini gittikçe mahsus bir sûrette gösteren üçüncü bir kuvvet dahi vardır ki, bu da bilhassa Türkiye’nin tarihî mücadeleleri ile cihanın gözünü kamaştıracak bir şua ile parlayan ‘şark milliyetperverliği’dir. Bu hareket şimdi müstakil, nîm-müstakil, müstemleke ve nîm-müstemleke memleketler hâlinde yaşayan bütün Şark dünyasına sirâyet etmiş bulunuyor.

.....

Türkistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Başkırdistan, Kazan, Kırım vesâir Türk illerindeki millî kurtuluş hareketleri, büyük şark milliyetperverliğinin birer koludur. Fakat ‘Rusya’ dâhilinde cereyân eden millî Türk hareketi Rusya aleyhine, Bolşevizm emperyalizmine karşı müteveccih iken, sâir şark hareketleri kapitalizm aleyhine, kara emperyalizme doğru teveccüh etmiştir. Çünkü Çin’i, Hindistan’ı boğan Garbî Avrupa ve Amerika kapitalistleri iken, Türk kavimlerini Rusya boğmaktadır. Kara emperyalizm ile kızıl emperyalizm kendi aralarındaki mücadelede işbu şark milliyetperverliğinden istifadeye sa’y ediyorlar.

Bizce, şarklılar, bilhassa Türk kavimleri, Türklerin mukadderatiyle daha yakından alâkadar olmaları icap eden Türkçüler, bu hususta düşünmeli, üçüncü kuvvetin Türk şubesine mahsus şimdiden umumî bir istikamet vermeli, aralarında vahdet ve tesânüt esaslarını vaz’ etmelidir ki, iki emperyalizm arasında vukû muhakkak olan müsâdemede, kimseye kör körüne âlet olmadan, Türk milliyetperverliği kendi fâidesini temin edebilsin.

Bir fırsattan istifade ile Türkiye, İran ve Afgan millî istiklâllerini kurtardılar. İkinci fırsattan da mahkûm Türk illeri ve belki de umum Şark milletleri istifade edecektir. (İmza: Ayn-Kaf)”

Şuayip KARAKAŞ

yılına kadar Türkiye, Bulgaristan ve Fransa'da yaşamış, pedagoji ve iktisat tahsil etmiştir. 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlayınca ata yurduna dönmüş, 1918'de Kırım'da Milli Fırka'ya üye olmuş, bir süre bu partinin yayın organı olan "Millet" gazetesinde, sonra "Yeni Dünya" dergisinde ve Kırım Millî Bankası'nda çalışmış, 1925 yılında ise Dağıstan'a gelerek Buynak şehrindeki okulda coğrafya muallimi olarak çalışmaya ve aynı zamanda "Maarif Yolu" dergisini de çıkarmaya başlamıştır. Şeyhzâde de Buynak'ta onunla aynı okulda çalışmış, onun dergisinde şiir ve yazılar neşretmiş; bu "hür dünya"yı görüp, her şeyi tanıyan ve Bolşeviklerin Kırım'da işledikleri cinayetlere şahit olan Ethem Feyzî'nin şiddetli tesiri altında kalmıştır.²⁴

Ethem Feyzî, daha önceki faaliyetleri sebebiyle OGPU (Devlet Siyasî Bürosu)nun devamlı gözetimi altında yaşamaktadır. Onun yakın çevresinde yer alması ve beraber yayın faaliyetlerinde bulunması sebebiyle Şeyhzâde de OGPU tarafından gözetim altına alınır. Ethem Feyzî, Sovyet döneminin bu ilk yıllarında siyasî fikirleriyle çevresine tesir eden ve rejime muhalif faaliyetlerde bulunan bir adamdır. Şeyhzâde, hususî sohbetlerinde, onun etrafındakilere devamlı surette, "Azerbaycan bugün Rusların müstemlekesi hâline geldi. Azerbaycan, çıkarılan petrolün %10'una bile sahip olamamaktadır. Sovyet hâkimiyeti Azerbaycan'ın Türkiye'den istediği eserleri satın almasına ve gazetelerde önemli meselelere dâir serbestçe yazı yazılmasına imkân vermemektedir. Eğer Azerbaycan'ın idaresi Müsâvâtçıların elinde bulunsaydı, biz daha çok ilerlemiş olurduk," şeklinde telkinlerde bulunduğunu anlatır.

OGPU memurlarının tespitlerine göre, Şeyhzâde 1927 yılında Bakû'den dönüşlerinde İstanbul'da neşredilen "Yeni Kafkasya" dergisini alıp getirir. Tıpkı Ethem Feyzî gibi Azerbaycan'ın müstemlekeye dönüştüğünü ve Dağıstan'ın Ruslaşmakta olmasından duyduğu rahatsızlığı kimseden gizlemez. Buynak'taki garnizonun asker sayısı, vaziyeti ve millî terkihi ile ilgilenir, aynı şekilde garnizondaki Kazan Tatarları ile yakınlık kurmaya çalışır. Onunla aynı mektepte çalışan Azerbaycanlı arkadaşı Tevfik Celâl de Dağıstan'a, yerli halkın Ruslaşmasına mâni olmak için geldiklerini söyler.

Nihayet 1927 yılı Nisan ayında Kırım'daki "Millî Fırka'nın mensupları tutuklanınca, sıra Buynak'takilere gelir. Aynı yılın Haziran-

---

²⁴ Naim Kerimov, *age*, s. 28.

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluġbek Piyesi

Temmuz aylarında Ethem Feyzî ile Şeyhzâde de karşı inkılâpçı faaliyetlerde bulunmak suçundan tutuklanırlar.

6 Aralık 1927 tarihinde, Buynak'ta tutuklananlar hakkında tanzim edilen suç varakasinda şunlar yazılıdır:

“Ethem Feyzî Mustafaoġlu, 1925 yılında Kırım'dan Buynak'a gelerek etrafına Azerbaycan'dan gelen Türk gençlerinden ibaret muallimler grubunu topladı. Evvelce karşı inkılâpçı bir şahıs olan, şimdi ise yurt dışındaki muhacirler ve kapitalist devletler hesabına casusluk yapan şahıslarla karşı inkılâpçı faaliyetler yürüten Ethem Feyzî, bu gruba önderlik etmektedir. Gruba esasen şu isimler girmektedir: Selim Fıtrat, Tevfik Celâl, Maksud Şeyhzâde ve Feyzî Memedov. Ethem Feyzî grubunu teşkil eden muallimler birbirlerinin evlerinde, aynı şekilde Ethem Feyzî'nin evinde sık sık toplanıp karşı inkılâpçı Müsâvâtçılık ruhunda meseleler etrafında sohbet ediyorlar. Bu sohbetlerin merkezinde, onların 'kıızıl emperyalizm' adını verdikleri Sovyet hükûmetinin millî siyaseti ve kendilerinin Daġistan'daki tesirlerini artırmak meselesi bulunmaktadır.”

Bu suç varakasına göre, Şeyhzâde ile dostları “sosyal tehlike arz eden unsurlar” olarak değerlendirilir ve bu unsurların OGPU'nun “siyasî şube”sine gönderilmesine karar verilir. Buynaklı muallimler dâvâsı, Ethem Feyzî'nin “siyasî mahkûmlar kampı”nda üç yıl hapsedilmesi, Şeyhzâde'nin de üç yıl sürgün cezasına çarptırılması kararı ile sonuçlanır. Mahkeme kararına göre Şeyhzâde'nin sürgün cezasını Moskova, Leningrad, Kiev, Harkov, Tiflis ve Bakû dışındaki başka bir şehirde çekmesi gerekir. Şeyhzâde, Mahaçkale'de dokuz ay devam eden tutukluluktan sonra, annesinin tavsiyesi ile sürgün yeri olarak Taşkent'i tercih eder ve 1928 yılı Şubat ayının sonlarında cezasını çekmek üzere Özbekistan'a gelir.²⁵

Taşkent: Yeni Hayat

Şeyhzâde'nin Özbekistan'a geldiği yıllarda Taşkent ile Bakû arasındaki kültür ilişkileri yoğun şekilde devam etmektedir. Bir kısım Azerbaycanlı aydınlar Taşkent'te yaşamaktadırlar. Bundan başka, babası Masum Bey'in dostlarından Sâbir Şeripov da Taşkentlidir. Nitekim Şeyhzâde, Taşkent'e gelince, birkaç ay müddetle bu baba dostunun evinde

²⁵ *Age*, s. 31-34.

ikamet eder. Şeyhzâde'nin Taşkent'i tercih etmesi, siyasî şube tarafından da olumlu karşılanır. Çünkü Şeyhzâde bu şehre gelmekle Müsâvâtçılardan da uzaklaşmış ve hatta kopmuş oluyordu. İkinci olarak, kuvvetli bir büro olarak tanınan Türkistan'daki siyasî şubenin nezaretine giriyordu. Şeyhzâde de meselenin bu tarafını iyi bildiği için Taşkent'te yaşadığı yıllar içerisinde hiçbir hareketiyle dikkat ve şüphe çekmemeye çalışır.²⁶ Burada hayatının yeni devresine başlarken soyadı olarak da “Şeyhzâde”yi kullanmaya başlar.²⁷

Şeyhzâde'nin Taşkent'e geldiği yıllarda, tren istasyonu yakınlarında Azerbaycanlı çocuklar için Nerimanov adlı bir mektep açılmıştır. Bu mektep, Şeyhzâde'nin Özbekistan'da muallim olarak çalıştığı ilk mekteptir. Yine onun Özbekistan'a geldiği yıllar, devletin ve Komünist Partisi'nin gençlere ümitle sahip çıktığı yıllardır. Bu sebeple edebiyat çevrelerinde, “Kızıl Kalem” cemiyeti ile “Yaş Leninçi” gazetesi etrafında genç proleter şair ve yazarlar grubu oluşturulmuştur. Bu cemiyete, Sovyet devletine sadakatle bağlanan genç sanatkârları eğitmek vazifesi verilmiştir. Aynı şekilde fabrika ve diğer iş yerlerinde oluşturulan edebî gruplar ise “işçi sınıfı” içinden genç sanatkârları yetiştirmekle görevlendirilir. Henüz otuzlu yaşlarında oldukları hâlde “kekse evlâd” (= yaşlı nesil) sayılan Çolpan, Fıtrat, Abdullah Kâdirî gibi şöhretlerinin zirvesindeki Ceditçi şair ve yazarlar, Sovyet idaresi nazarında “yat unsurlar” (= yabancı unsurlar) sayıldıkları için onları gazete ve dergilerde karalamak ve edebiyat âleminden uzaklaştırmak faaliyetleri başlamıştır. Bu arada Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçme hareketi de hız kazanmıştır.

Şeyhzâde'nin Taşkent'e geldiği 1928 yılı boyunca Özbekistan'ın sosyal ve kültürel hayatı için önem arz eden şu birkaç mühim hadiseyi de zikretmek gerekir: “Kızıl Özbekistan” gazetesinde Ziyâ Said'in Cedit edebiyatı ve Ceditçi yayın organlarını şiddetle karalayan “Milliy Burjuva Tili” adlı yazısı yayımlanır. Taşkent'te Özbek ve Rus bölümleri bulunan “Yaş Tamaşabinler Tiyatrosu” ve “Proleter Yazuvçular Uyuşması” kurulur. Semerkand'da, Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin yayın organı olan “Hudâsızlar” (= Ateistler, Allahsızlar) dergisi yayın hayatına başlar. Rusların karalamak ve küçük düşürmek için “Basmacılık” adını verdikleri Millî Korbaşı Hareketine karşı yürütülen mücadele, yoğun ideolojik propaganda, toplumun Sovyetleştirilmesi ve millî kültür ve millî

²⁶ Naim Kerimov, “Bulutlu Bahâr”, *Şark Yulduzı*, 1994/1-2, s. 152-157.

²⁷ Naim Kerimov, “Maksud Şeyhzâde (1908-1967)-Hayatı ve İcadı Sahifeleri”, s. 352.

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluġbek Piyesi

hayatın tahkir edilmesi faaliyetleri bütün hızıyla devam ettirilir. Maksud Şeyhzâde, Özbekistan'daki yeni hayatına bu tarihî şartlarda başlar.

Maksud Şeyhzâde daha Derbend ve Buynak'ta muallimlik ettiği sırada Bakû'daki Pedagoji Enstitüsü'nün uzaktan eğitim programına kaydolmuş, hatta ikinci sınıf derslerini de vermiştir. Taşkent'e geldikten sonra ise, Orta Asya Devlet Üniversitesi'nin Şark Fakültesi'nde okumaya başlar. O yıllarda Aybek de üniversitenin Sosyal Bilimler Fakültesi'nde okumakta, Muhtar Azevov ise yüksek lisans programına devam etmektedir.²⁸ Şeyhzâde, Orta Asya Devlet Üniversitesi'nde bir yıl okur. 1928-29 eğitim yılından sonra üniversiteyi terk ederek "Şark Hakikati" gazetesinde mütercim olarak çalışmaya başlar.

Şeyhzâde, Taşkent'teki ilk yıllarında Aybek ve Gafur Gulam gibi genç Özbek şairleri ile tanışır. Onların da yardımlarıyla Özbek lehçesini mükemmel şekilde öğrenmeye ve bu lehçede şiirler yazmaya çalışır. 1929 yılında "Traktor" adlı Özbek lehçesinde yazdığı ilk şiirini "Şark Hakikati" gazetesinde yayımlar. Bundan sonra, ömrünün sonuna kadar bu lehçede şiirler, destanlar, drama ve tercümeleler, edebî ve tenkidî yazılar kaleme alır.

Onun şiire yönelmesi, üniversiteden ayrılmasının önemli sebeplerinden biri kabul edilir. Bununla birlikte onun üniversiteden ayrılmasında siyasî sebeplerin de önemli rolünün bulunduğu muhakkaktır. Üniversitede siyasî fikirlerini cesurca ortaya koyan Muhtar Azevov'un Alaş-Orda Partisi ile olan alâkası sebebiyle tutuklanması, onun yakın çevresinde bulunan Şeyhzâde'yi de geleceği üzerinde düşünmeye mecbur eder. Azerbaycan'dan sürgün edilen ve devamlı gözetim altında tutulan şairin Sovyet Özbekistanında serbestçe yaşaması mümkün değildir. Bu sebeple Sovyet devletinin liderlerini ve partiyi alkışlayan şiirler yazar, devrinin ideolojik meseleleriyle ilgilenip günün şairi olarak yaşamaya gayret eder.

Bir buçuk yıl çalıştığı "Şark Hakikati" gazetesi 1931 yılında kapanınca, "Kızıl Özbekistan" gazetesinde çalışmaya başlar. Bir yıl çalıştıktan sonra, 1932'de "Yaş Leninçi" gazetesine geçer.²⁹ Bir yıl sonra da "Kızıl Özbekistan" gazetesi bünyesinde neşredilen "Gülistan" adlı edebî dergide çalışmaya başlar. Bu dergide, 1934 yılı ortalarına kadar çalışır.³⁰

²⁸ Naim Kerimov, *Maksud Şeyhzâde*, s. 41-45.

²⁹ *Age.*, s. 49-50.

³⁰ Naim Kerimov, "Bulutli Bahâr", *Şark Yulduzı*, 1994/1-2, s. 152-157.

Şeyhzâde, 1932 yılında sürgün cezası sona erince, âilesiyle görüşmek üzere Azerbaycan'a gider. Bunu şairin kendisi, "Şeyhzâde Defteri"nde, "Uzun bir muhaceretten sonra, 1932 senesinde Taşkent'ten eve döndüm,"³¹ cümlesiyle tespit eder. Fakat cezası bitmiş olmasına rağmen bundan sonra da Taşkent'te yaşamaya karar verir. Bu seyahati sırasında, Dağıstan'da çalışırken sürgün edilmesi sebebiyle yarım kalan eğitimini de tamamlamak ister; Bakû Pedagoji Enstitüsünde kalan derslerinden imtihana girer ve mezun olur. Taşkent'e dönünce, 1934 yılında, Til ve Edebiyat Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimine başlar.

Onun yüksek lisans eğitimine başladığı yıllarda Til ve Edebiyat Enstitüsü'nün başında, 1938 yılında diğer Ceditçilerle birlikte kurşuna dizilen Atacan Hâşim bulunmaktadır. Özbekistan'ın ilk edebiyat tarihçilerinden biri olan A.Hâşim, ilim ve kültür hayatı sovyet ideolojisinin tasallutu altına girmiş olmasına rağmen Özbek edebiyatı ile meşgul olanların evvelâ Fıtrat, Abdullah Kâdirî, Çolpan gibi dönemin en tanınmış şair ve yazarlarının edebî faaliyetlerini öğrenmeleri gerektiğine inanır. Bu sebeple enstitü müdürü olarak Hamid Âlimcan'ı Fıtrat, Aybek'i Abdullah Kâdirî, Şeyhzâde'yi Çolpan'ın edebî faaliyetlerini öğrenmekle görevlendirir.

Şeyhzâde, bu yıllarda Çolpan'la görüşerek onun şiir sanatı hakkında bir risale yazmaya başlar. Bu risalenin tamamlanıp tamamlanmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat 1936 yılında enstitüde Çolpan'ın sanatkarlığı hakkında bir konferans verir. Bu konferansta onun milliyetçilik fikrinden vazgeçtiğini belirtir, eserleriyle Özbek edebiyatının gelişmesine katkı sağlayan büyük bir şair olduğunu ifade eder. Aynı yıllarda edebî araştırmalarını da makaleler hâlinde yayımlar. 1933 yılında "Kızıl Özbekistan" gazetesinde "Bizni İstikbâl hem Okısın", 1934 yılında "Yaş Leniçi" gazetesinde Cabbar Cabbarlı'nın "Ot Kelini" ile Hüseyin Câvid'in "Şeyh San'an" dramaları, "Meş'ale" dergisinde ise Hasan Polat'ın "Postda" adlı şiir kitabı hakkında ve "Mayakovskiy-Yeşi Tıp Şâir" adlı makaleleri yayımlanır. 1935 yılında ise "Selâm, Puşkin", "Sofizâde ve Unıç İcâdı Hakıda" ve "Kuvnak Şâir" makaleleri çıkar. 1940'lı yıllara kadar yayımlanan bunlara benzer makaleleri, onu edebiyat çevrelerine önemli bir araştırmacı ve tenkitçi olarak kabul ettirir.

---

³¹ Helil Rıza, *age*, s. 17.

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

1952 yılında “halk dūřmanı” olarak suçlanmasının sebepleri arasında, onun, 1937 yılında “halk dūřmanı” olarak tutuklanıp kurşuna dizilen Sofizâde hakkındaki risaleye bir takriz yazmış olması, yine başka bir “halk dūřmanı” olarak tutuklanıp kurşuna dizilen olpan hakkında konferans vermiş olması da vardır. NKVD sorgu memurları, bu takriz ile konferansı, Şeyhzâde’nin de “halk dūřmanı” olduğuna dair kesin delil olarak değerlendirmişlerdir.

Yüksek lisans eğitimini tamamlayınca Til ve Edebiyat Enstitüsünde araştırmacı olarak çalışmaya başlar. Şeyhzâde, bu yıllarda ilmî faaliyetlerinin yanında şair olarak de eserler verir. 1933’te “On Şe’r” ve “Ündaşlarım”, 1934’te “Üçinçi Kitâb”, 1935’te ise “Cumhuriyet” adlı şiir kitapları yayımlanır. Bu eserleriyle kendisini şair olarak kabul ettirir ve 1935 yılında SSSR Yazuvçılar Uyuşmasına üye olur.³²

1937 yılı Rus şairi A.S.Puşkin’in ölümünün 100. yılı olması sebebiyle Özbekistan hükümeti onun en güzel eserlerinin Özbek diline tercüme edilmesi kararı alır. Bu karara göre, Taşkent’in en güzel yerlerinden biri olan imyan dağlarının eteklerinde yedi otağ dikilir; yedi şair ve yazar, 1936 yılının Mayıs ayından itibaren bu otağlarda Puşkin’in eserlerini tercüme etmeye başlarlar. Bu şair ve yazarlar şunlardır: Aybek, Elbek, Hamid Âlimcan, Maksud Şeyhzâde, Abdullah Kahhar, Osman Nâsır ve Temür Fettah. Bunlardan Aybek, Puşkin’in “Yevgeni Onegin” romanını; Elbek, manzum masallarını; Abdullah Kahhar “Kapitan Kızı” adlı uzun hikâyesini, Hamid Âlimcan “Kavkaz Esiri” ve “Suv Perisi”, Osman Nâsır “Bağçasaray Fontanı” şiirlerini, Temür Fettah “Loliler”, Maksud Şeyhzâde “Mis evendâz” destanı ve “Mozart ve Salyeri” adlı manzum dramasını tercüme ederler. Böylece Puşkin’in önemli eserleri Özbek lehçesine ilk defa tercüme edilmiş olur.³³ 1937 yılı şubat ayında Moskova’da Puşkin’i anmak için görkemli törenler düzenlenir. Özbekistan da törenlere, bu tercüme edilen eserlerle iştirak eder.

9 Haziran 1937 tarihinde Feyzullah Hocayev, ilk “halk dūřmanı” olarak Moskova’da tutuklanır. Bunun ardından Tařkent’te de “kama-kama” (tutuklamalar, hapse atmalar) başlar ve değişik işlerde çalışan pek çok mevki ve itibar sahibi insan birbiri ardınca kaybolur. Feyzullah Hocayev’e yakınlığıyla bilinen Fıtrat, 24 Nisanda yazarlardan ilk tutuklanan şahıs olur.

³²Naim Kerimov, *Maksud Şeyhzâde*, s. 54-58.

³³*Age.*, s. 67-68.

Şuayip KARAKAŞ

27 Mayıs'ta Refik Mömin, 2 Temmuz'da Atacan Hâşim, 12 Temmuz'da Kayum Ramazan, 13 Temmuz'da Çolpan, 14 Temmuz'da Osman Nâsır, 3 Ağustos'ta Bâsıt Kâriyev, 5 Ağustos'ta Ziyâ Said, 6 Ağustos'ta Gâzi Yûnus, 7 Ağustos'ta Miyan-Büzrük Sâlihov, 9 Ağustos'ta Ankabay, 14 Ağustos'ta Tevellâ, 4 Eylül'de Aşurali Zâhirî, 26 Eylül'de Muhammed Hasanov, 29 Eylül'de Kâsım Sarakin, 15 Ekim'de A'zam Eyüb, 29 Ekim'de Gulam Zaferî, 31 Aralık'ta ise Abdullah Kâdirî ve başka yüzlerce yazar, ilim adamı, gazeteci ve sanatkâr tutuklanıp hapsedilirler. Tutuklananlar, Özbekistan'daki hapishanelere odun istif eder gibi doldurulurlar. Sorgulamalar sırasında pek çok masum insan işkence ile öldürülür. NKVD zindanlarında binlerce insan kurşuna dizilir.³⁴

Bu dönemde, sadece önde gelen aydınlar tasfiye edilmez, onlara yakın olan kişiler de yurdundan kovulur, sürgüne gönderilir. Gazeteler, "halk düşmanları"nın "suçlarını" halka ilân etme, duyurma yarışına girer. Düşman aramak ve dışarıda serbest dolaşan zararsız, kimseyi incitmeyen insanları takip etmek, en büyük ve umumî bir zevk hâlini alır. O uğursuz günlerde kelle avcılarının dikkat merkezinde olan kurumlardan biri de Til ve Edebiyat Enstitüsü'dür. "C.Ş." imzası ile "Kızıl Özbekistan" gazetesinin 14 Eylül 1937 tarihli nüshasında yayımlanan "Til ve Edebiyat İnstitüde Kim Rehberlik Kıldı?" adlı yazıda şu ifadeler bulunmaktadır:

"Enstitü direktörü Atacan Hâşim, etrafına, her fırsatta zarar vermeye hazır kişileri topluyor. İfşa edilen halk düşmanları Gâzi Âlimov, Kayum Ramazan, Safa Züferî ve herkesin malûmu olan milliyetçi Fıtrat gibi insanlar, enstitüye hâkim güç hâline geldiler.

Enstitü çalışma odalarının kapıları milliyetçi unsurlar için ardına kadar açıldı. Hâdi Zarifi, Büyük Kerimî ve Gulam Zaferî gibi milliyetçiler, folklor şubesini, Sovyet karşıtı şakaların yapıldığı bir yer hâline getirdiler. Bu sebeple Atacan Hâşimov partiyi aldatmaktadır; hatta Sovyet vatandaşına yaraşır duyguları köreltip yok eden bir kişidir."

Şeyhzâde, Atacan Hâşim'in gözde öğrencisi olduğu için yüksek lisans eğitimini tamamladıktan sonra enstitüye araştırmacı olarak alınmıştır. Yani, o yıllarda Atacan Hâşim'in "kuyruğu" sayılmaktadır. Atacan Hâşim'in ilmî danışmanlığında "Çolpan İcâdı" adlı bir araştırma yapmış, hatta bu konuda bir de konferans vermiştir. 1937 yılında tasfiye edilen Çolpan ve

³⁴ *Age.*, s. 75-76.

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluġbek Piyesi

Osman Nâsır ile olan şahsî ilişkisine gelince, Şeyhzâde bu iki şairi bilhassa sever, onlar da ona aynı şekilde mukabele eder. “Sazım” adlı şiir kitabı neşredilince, Çolpan bu eserini, “Sazını eline tekrar alan şairlerden ulu Nevâî ve Fuzûlî vatandaşı olan Maksud Şeyhoġluna” diye imzalamıştır.

Çolpan ve Osman Nâsır gibi “halk düşmanları” ile yakın ilişkisi bulunan ve Atacan Hâşim’in teşebbüsü ile önce yüksek lisans eğitimine, sonra da araştırmacı olarak enstitüye alınan ve üstelik Taşkent’e sürgün edilmiş bulunan şair Şeyhzâde’nin 1937 yılındaki tasfiye dalgasından kendini kurtarabilmesi çok zordur. Bu sebeple Şeyhzâde, dehşet verici tasfiye hadiseleri başlayınca, yaz tatili bahanesiyle Azerbaycan’a giderek birkaç ay boyunca orada kalır. 1938 yılı ortalarında fırtına biraz sakinleşince, Azerbaycan’dan dönerek Semerkand’daki Özbekistan Devlet Üniversitesinin Dil ve Edebiyat Fakültesi’nde Özbek Edebiyatı Tarihi dersleri vermeye başlar. 1938-1939 eğitim yılı sona erince, Taşkent’e gelerek Pedagoji Enstitüsü’nde çalışmaya başlar.³⁵

1938-1941 yılları arasında Nevâî hakkında “Klâsik Edebiyatımızın Uluġ Siymâsı” (Okıtuvcular Gazetası), “Hamse’de Muhabbet Probleması” (Yaş Leninçi), “Nevâiyde Ayal Obrazi”, “Nevâiy-Öz Devrinin En Medeniy Kişisi”, “Nevâiy-Vatanperver”, “Nevâiy İcadı ve Sosyalistik Medeniyet”, “İlmü Ma’rifetnin Coşkın Küyçisi”, “Nevâiy ve Bâbür”, “Nevâiy ve Yaşlık”, “Uluġ Maârifçi”, “Nevâiyde Adlü İnsâf Meselesi”, “Nevâiy İcâdıda Folklor Motivleri”, “Büyük Şâir” adlı makalelerini ve “Genial Şâir” adlı risalesini yayımlar. Yine aynı yıllarda, bu eserlerinden başka Şekspir, Nizâmî, Bâbür, Mukîmî, Radîşçev, Lermontov, Çernişevskiy, Ahundov gibi şair ve yazarlar hakkında da makaleleri çıkar.³⁶

1941 yılında, İkinci Dünya Savaşının ilk aylarında gazetelerde Rus subayı Yüzbaşı Gastello’nun cesareti hakkında yazılar çıkar. Bu yazılarda, onun isabet alan uçağı ile düşmanın benzin depolarına düşmesi anlatılır. Şeyhzâde, bu hadise üzerine, savaş dönemi Özbek şiirinin en güzel örneklerinden biri sayılan ve onun cesaretini alkışlayan “Kapitan Gastello” adlı şiirini yazar. Bu şiirdeki,

“Umler boladiki, Tirigide ölikdir,
Umler boladiki, Ölgen adam tirikdir”

³⁵ Age., s. 78-82.

³⁶ Age., s. 90-91.

mısraları, slogan hâline gelir. (98-99)

Savaş devam ederken 1942 yılında, kendisine büyük bir şöhret kazandıran “Küreş Neçün?” adlı şiirini yazar. Sovyet vatanperverliğini en güzel ifade eden eserlerden birisi sayılan bu güzel şiirde, cepheye giden askerlerin ne için savaşacaklarını, aevli ifadelerle dile getirir:

Küreş Neçün?

Bu küreş hayatnıñ kânunı üçün,
Bu- çârek asrnıñ yekünü üçün,
Bu küreş istikbâl meş’ali üçün,
Leninnıñ mücessem heykeli üçün,
Puşkinnıñ dâstânı, Tolstoy üçün,
Vaktinçe tohtagen hâlis toy üçün.
Bu-elnıñ gödegi, çalı, gözeli,
Nevâiy “Hamse”si, Bâbir gazeli,
Dutarnıñ mülâyim ünleri üçün,
İcâdnıñ muhteşem künleri üçün,
Ananıñ mehrیبân ellesi üçün,
Vatannıñ nefti hem gallası³⁷ üçün.
Halkdagi koşıklar, makâllar üçün,
Ormanlar, çemenler ve tallar üçün,
Ter tökib kazılgen kanallar üçün,
Firuze körfezler, Arallar üçün.
Perenci teşlegen ayallar üçün,
Royabge çıkkın zor hayaller üçün.
Tağlar eteginiñ meyin yelleri,
Özige hoceyin³⁸ mehnat elleri
Balalar uykusu, sevgi tuygusu,
Arslanlar yurtnıñ ârı, nâmusu,
Münakkaş imâret hüsni, zerheli³⁹,
Fergâne pahtası, Aktaş aseli,
Uluğbek dahması⁴⁰, Hârezm nağmesi,
Koşıklar, raksılar... hemme, hemmesi...

---

³⁷ Hububat

³⁸ Efendi

³⁹ Altın işlemeli

⁴⁰ Türbe

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluġbek Piyesi

Şu üçün küreşmak bizge farz boldı,
Yürekler âteşin nefretge toldı. (1941)⁴¹

Almanlar sınırı geçip de birkaç ay içinde Moskova önlerine gelince, büyük bir korkuya kapılan Sovyet yöneticileri, şair ve yazarları, tarihî kahramanları terennüm eden eserler yazmaya davet ederler. Yöneticilerin düşüncelerine göre, bu eserler vasıtasıyla halk ve ordu tarihî kahramanlardan ibret alacak, onların vatanperverlik ruhuyla eğitilecekti. Bu düşünce ile 27-28 Aralık 1941 tarihinde Taşkent'te şair ve yazarların savaş sırasındaki görevlerini tayin eden toplantılar yapılır. Bu toplantılarda, şair ve yazarlara, halkta vatana muhabbet, düşmana nefret duygusu uyandıracak eserler yazma görevi verilir. Buna göre, şair ve yazarlar, meşhur tarihî şahıslarla folklor eserlerindeki kahramanların vatanın bağımsızlığı yolunda gösterdikleri kahramanlık ve cesareti anlatan eserler yazacaklardır. Bunun üzerine Hamid Âlimcan “Mukannâ”, Aybek “Mahmud Târâbiy”, Maksud Şeyhzâde ise “Celâliddin Mengüberdi”nin Moġol ve Arap istilâcılarına karşı mücadelelerindeki cesaret ve kahramanlıklarını anlatan sahne eserleri yazmaya söz verirler.⁴²

Celâliddin Mengüberdi ve sonrası

Bu sanat emrini alan Şeyhzâde, Moġol istilâsına karşı Mâverâünnehir'de cesaretle mücadele eden Celâliddin Mengüberdi hakkında bir sahne eseri yazmaya başlar. Şeyhzâde'ye gelinceye kadar Özbek edebiyatında Celâliddin Mengüberdi hakkında hiçbir edebî eser yazılmamıştır. Sovyet tarihçilerinin eserlerinde de şahsı ve bilhassa cesareti hakkında müspet şeyler söylenmemiştir. Şeyhzâde, 1943 yılında yazdığı birkaç şiir dışında bütün vaktini, Celâliddin Mengüberdi hakkındaki tarihî kaynakları incelemeye ayırır. Şahâbüddin Muhammed Nesevî'nin “Sîretü's-Sultan Celâliddin Mengüberdi” ve Alâüddin Atamelik Cüveynî'nin “Târîh-i Cihangüşâ-yı Cüveynî” gibi eski tarih eserlerinde tasvir edilen dönem ve hadiseleri araştırır. 1944 yılı başlarından itibaren eserini yazmaya başlar. Bunun için Fergana'daki kolhozlardan birine ait güzel bir bağ evine gönderilir. Kendisine, “Başka işlerle uğraşma. Halk ve ordu senden Celâliddin hakkındaki eserini sabırsızlıkla bekliyor, en kısa zamanda bitir ve

⁴¹ *Özbek Şe'riyatı Antologiyası*, Taşkent 1982, s. 298-299.

⁴² Naim Kerimov, *Maksud Şeyhzâde*, s. 104-105.

Şuayip KARAKAŞ

dön!” denilir. Bağ evinde altı ay müddetle başka hiçbir şeyle meşgul olmadan çalışır ve eserini tamamlar.⁴³

Eserin ilk temsili, Taşkent’teki Hamza Tiyatrosunda 26 Aralık 1944 tarihinde büyük bir başarı ile gerçekleştirilir. Bu, Şeyhzâde’nin en bahtiyar olduğu gündür. Piyes, peş peşe üç gün sahnelenir. 1945 yılı Ocak ayında birkaç defa daha sahnelendikten sonra, temsiller durdurulur. Piyes, 1946 yılı Ekim ayında partinin aldığı bir kararla “feodal devir kahramanlarını idealleştiren eser” olarak değerlendirilir ve tiyatronun repertuarından çıkarılır.⁴⁴ Burada asıl mesele, Celâliddin’in feodal devir kahramanı olması değil, bilâkis millî bir kahraman olarak milletin hafızasını canlandırmış olmasıdır. Parti ideologları, herhâlde millî ruhu besleyen kahramanlarını ve dehâ sahibi âbide şahsiyetlerini unutmayan bir milletin istiklâl fikrinden asla vazgeçirilemeyeceğini çok iyi biliyorlardı. Bu da Sovyet ideolojisine ve Sovyet edebiyatının prensiplerine aykırı bir durumdur. Artık Almanlar yenilmiş, savaş sona ermiş, Stalin de zaferin verdiği gururla ilâh mevkiine yükseltilmiştir. Sovyet yöneticilerinin millî kahramanlara artık hiçbir ihtiyacı kalmamıştır.

14 Ağustos 1946’da Komünist Partisi Merkez Komitesinin “Zvezda” ve “Leningrad” dergileri hakkındaki kararı ilân edilir. Hemen arkasından 26 Ağustosta Merkez Komitenin edebiyat ve sanat dünyasını sarsan “Dramatik Teatrların Repertuarı ve Unı Yahşılaş Yolları Hakıda” adlı kararı çıkar. Aydınların başında kara bulutlar dolaşmaya başlar. Sovyet devletinin kaderini tehlikeye atan savaş yıllarında alkışlanan eski hükümdar ve askerler, tekrar şiddetle karalanmaya başlanır. Onlar hakkında eser yazan şair ve yazarlar ise “feodal geçmişin hasretini çekmek ve eski kahramanları idealleştirmek”le suçlanırlar. Sovyet ideolojisinin zehirli kılıcı, ilk olarak “Celâliddin Mengüberdi”nin başını keser. Eserin müzikal tiyatro için özel olarak hazırlanan nüshası da, Rus Drama Tiyatrosu için hazırlanan tercümesi de aynı sebeplerle hiç sahneye konulmaz. Parti kararlarının şiddetli bir fırtınaya dönüşerek millî tarihe dâir eserleri tiyatro sahnelerinden indirmediğini gören Şeyhzâde, bu yıllarda yazmak istediği Emir Timur hakkındaki romanına hiç başlayamaz.⁴⁵

⁴³ *Age.*, s. 113-115.

⁴⁴ *Age.*, s. 125-128.

⁴⁵ *Age.*, s. 142.

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluġbek Piyesi

Şeyhzâde, Şarkın şair ve âlimleriyle, devlet adamlarıyla, yabancı istilâcılara karşı istiklâl ve hürriyet mücadelesi veren kahramanlarla haklı olarak iftihar eder. İşte bu iftihar duygusunu, savaş yıllarında Sovyet imparatorluğunun geleceği tehlikeye girdiği sırada halkı mücadeleye ve zafere davet eden “Celaliddin Mengüberdi” trajedisinde dile getirir. Fakat Özbekistan’a dışarıdan gelip yerleşen Ruslar ve diğer yabancılar, Şeyhzâde’yi, tarihi sınıf mücadelesi açısından değerlendirmemekle suçlarlar. Stalin ödülüne aday gösterilen eserin Azerbaycanlı yazarı, feodal geçmişi idealleştirmekle ve Kafkas halklarına zulmeden Celâliddin karakterini değiştirerek telkin etmekle suçlanır. Bu mesele, Şeyhzâde’nin 1952 yılında tutuklanıp mahkûm edilmesinin asıl sebeplerinden birini teşkil eder.⁴⁶

“Celaliddin Mengüberdi” piyesi, Harezmsahlara Moġol istilâsına karşı mücadelesini sahneye taşır. Hükümdar Celâliddin Mengüberdi ile Temür Melik karakterleri, eserin merkez şahsiyetleridir. Mengüberdi için vatan savunması her şeyden önemlidir. Şeyhzâde’nin, manzum bir eser olan piyesinde Mengüberdi’nin ağzından söylediği vatan savunması ile ilgili şu mısraları geniş bir şöhret kazanır:

“Bu dünyada anasız tuġılgen kim bar?
Can bergenge can bermak merdlerge derkâr!⁴⁷
Anamızniġ anası bolsa şu vatan-
Körlük afzal şu yurtını esir körmakdan.”⁴⁸

Bu mısralar, Almanlar karşısında acze düşen Sovyet imparatorluğunun içinde bulunduğu kötü vaziyetten kurtarılması maksadına uygun düşen söyleyişlerdir. Aynı şekilde, eser kahramanının Moġollarla olan savaşta hayatını kaybetmeden hemen önce ölüm karşısında vatanın ve milletin istikbâline hayat veren bir ruhla söylediği şu mısralar da cephede savaşan Sovyet askerlerine vatanperverlik duygusunu en yüksek perdeden hatırlatan sözlerdir:

“Mengülikden cây algen yaşar ebediy,
Men-ku Mengüberdimen, âlem biledi.
Köklerdenmi, suvdanımı ya yer tegiden,
Belki sahrâ bağrıdan, taġ etegiden

⁴⁶ Naim Kerimov, “Maksud Şeyhzade (1908-1967)-Hayatı ve İcadı Sahifeleri”, s. 357.

⁴⁷ Borç, yükümlülük

⁴⁸ Naim Kerimov, *Maksud Şeyhzâde*, s. 119.

Şuayip KARAKAŞ

Bir kün peydâ bolamen şü yurt, şü yerde,
Yurt şeydâsı körinmes gurbetde-gorda.
Kim yurtdan yavnı kuvsa, mendürmen oşal,
Uluğvar niyetlerge kâr kılmas ecel.”⁴⁹

“Celaliddin Mengüberdi” piyesi, sahneden çekilmiş olmasına rağmen “feodal geçmişi idealleştiren” bir eser olarak sık sık tartışma konusu olmaya devam eder. Sonunda Şeyhzâde, 1950’ye doğru partiye yakın kimseler tarafından bu eseri ve diğer faaliyetleri delil gösterilerek milliyetçilikle suçlanır. 1945 yılında Özbekistan Yazuvçılar Uyuşması’nın başkanı olan Aybek, 1947 yılı başlarında, Şeyhzâde’nin partiye üye yapılmasını teklif eder. Çünkü o yıllarda partiye üye olmayanların, birliğin toplantılarına katılmaları ve herhangi bir konuda fikir beyan etmeleri mümkün değildir. Fakat aradan yirmi yıl geçmiş olmasına rağmen Dağıstan’daki hadiseler ve Özbekistan’a sürgün edilme meselesi ile beraber son yıllardaki kalem faaliyetlerinin Şeyhzâde’ye kazandırdığı şöhret yüzünden Aybek’in bu teklifi geri çevrilir.⁵⁰

Şeyhzâde, aleyhindeki tartışmalar devam ederken bir taraftan da doğumunun 500. yıldönümü münasebetiyle yapılacak olan kutlamalara hazırlık olmak üzere Ali Şîr Nevâî hakkında yazılar kaleme alır. Onun kutlamalar sebebiyle 1948 yılında Nevâî hakkında kaleme aldığı yazıları şunlardır: “Klassik Edebiyatımızniñ Uluğ Siymâsı”, “Nevâiyde Lirik Kahramanıñ Karakteristikasıge Âid”, “Nevâiy Lirikası Hakıda”, “Nevâiyniñ Lirik Kahramanı”, “Alişer Nevâiyi Bütün Memleket Alkışlamakda”, “Alişer Nevoi-pevest svobodnoy i moguçey Rodini”, “Politiçeskie vzglyadı Nevoi”, “Navoi i naşe vremya.” Naim Kerimov, Özbek ve Rus dillerinde kaleme alınan bu yazıların sayısının yirmi civarında olduğunu haber vermektedir.⁵¹ Yine aynı dönemde Firdevsî, Nizâmî, Şota Rustaveli, Şekspir, Lermontov, Dostoyevski, Çehov, Mayakovski, İkbâl, Cambıl gibi Rus ve dünya edebiyatının önemli isimleri hakkında da yazılar neşreder.

Aybek’in yazarlar birliğine başkanlık ettiği 1945-1949 yıllarında, Şeyhzâde de onun yardımcısı olarak çalışır. Taşkent Pedagoji

⁴⁹ *Age.*, s. 128.

⁵⁰ *Age.*, s. 148.

⁵¹ Hüseyin Bargan, 1972 yılında yayımlanan Şeyhzâde külliyyatının “Ortak Nevâiy” adını taşıyan 4. cildinin Nevâî hakkındaki incelemelere tahsis edildiğini bildirmektedir. (“Maksud Seyhzade”, *Sibirya Ekspresi*, İstanbul 2006, s. 83.)

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluġbek Piyesi

Enstitüsü'ndeki hocalık görevinin yanısıra Özbek edebiyatı hakkındaki konferans ve kalem faaliyetlerini de aralıksız sürdüren Şeyhzâde, esasen şair olarak tanındığı için şiirden de uzak kalmaz. İkinci Dünya Savaşından sonra yazdığı şiirlerini, “On Beş Yılnın Defteri” (1947), “Yurt Şe’rleri” (1948), “Zaman Tarları”, “Alkışlarım” (1949), “Şu’le” (1950) adlı kitaplarında yayımlar. Yine aynı yılların eseri olmak üzere Şekspir’in “Hamlet” ile “Romeo ve Jülyet” eserlerini de Özbek diline tercüme eder. “Hamlet”, kitap olarak yayımlanır, “Romeo ve Jülyet” ise 1951 yılında sahneye konulur. Onun, edebî çevrelerde her gün biraz daha yükselen mevkii, bazı komünist yazarları rahatsız eder. Bu yazarlar, parti etrafında toplanarak Aybek ile Şeyhzâde’ye karşı mücadele etme kararı alırlar.⁵²

Halk düşmanlığı

Aybek ile Şeyhzâde’ye karşı mücadele etme kararı ile beraber yeni bir süreç başlar. Bu süreçte Şeraf Reşidov önce 8 Haziran 1949’da Yazuvçılar Uyuşması’na üye kabul edilir, arkasından Temmuz başında da başkan olur. Bir yıl sonra da şair Uygun, onun yerine başkan tayin edilir. Bu değişiklikten sonra, Aybek ile Şeyhzâde başta olmak üzere Türâb Tola, Şühret, Said Ahmed, Mirtemir, Mirzakalan İsmailî, Şükrullah ve birliğin diğer üyelerine karşı mücadele başlatılır. Mücadele, bu yazarların seslerini kısmaya değil, hatta onların adını tarihten tamamen silmek maksadına yönelik bir mücadeledir.

1951 yılı Nisan ayında, Şeyhzâde’nin özel hayatı ile sanat ve eğitim faaliyetlerinde siyasî bir kusur bulmak maksadıyla bir komisyon kurulur. Komisyon, bu işe teşne olan pek çok kişinin yardımıyla Şeyhzâde hakkında geniş bir inceleme başlatır. İnceleme, 1952 yılı Ocak ayı sonuna kadar devam eder. Bu tarihte, Yazuvçılar Uyuşması’nda, Uygun’un başkanlığında ve 44 kişinin iştirakiyle yapılan incelemenin sonuçlarından hareket ederek Şeyhzâde hakkında karar vermek üzere toplantı yapılır. Toplantı sırasında söz alanlar, Şeyhzâde aleyhinde olmak üzere konuşmalar yaparlar. Bu toplantıdan sonra Şeyhzâde’nin etrafında kimse kalmaz, tamamen tecrit edilir. Bundan sonra gazete ve dergilerde Şeyhzâde’nin muhtelif eserlerindeki siyasî hataları tespit eden yazılar kaleme alınır. Naim Kerimov, söz konusu yazıları kaleme alanların isimlerini, açıkça bildirmek yerine sadece “edebiyatşünas O.S.”, “tercüman M.S.”, “yazuvçu H.N.”, “şair M.”,

⁵² Naim Kerimov, *Maksud Şeyhzâde*, s. 159-160.

Şuayip KARAKAŞ

“dramaturg T.”, “tercüman V.R.”, “Rus yazuvçısı Ş.”, “Rus şairi V.L.” şeklinde kısaltmalar hâlinde zikretmektedir.

Nihayet 20 Eylül 1952 tarihinde Maksud Şeyhzâde'nin tutuklanması hakkındaki karar imzalanır. Aynı gün gece yarısı görevli memurlar Şeyhzâde'nin evine gelerek hemen giyinip hazırlanmasını emrederler. Bir taraftan da evde arama yaparlar. Arama neticesinde 30 fotoğraf, 74 Arap harfli kitap, 9 mektup, Şeyhzâde'nin 54 eseri, yazma hâlindeki araştırmalarından ibaret 28 dosya ve daha başka evraka el konulur. Ve yukarıda isimleri zikredilen şair ve yazarlarla aynı günlerde Şeyhzâde de siyasî suçlu olarak tutuklanıp hapse atılır.⁵³ Ertesi gün sorguya alınan şaire, hangi okullarda okuduğu, Derbend ve Buynak'ta kimlerle çalıştığına dâir sorular sorulur.

2 Ekim günü şaire işlediği siyasî suçları bildirilerek, ondan bu suçlarını itiraf ettiğine dâir ifade vermesi istenir. Kendisine sorulan sorularda şu suçları işlediği ifade edilir:

“Siz, 20'li yılların ortalarından itibaren yürüttüğünüz Sovyet karşıtı aktif milliyetçilik faaliyetlerinizden dolayı tutuklandınız. Sizin Sovyet karşıtı milliyetçi görüşleriniz kimin tesiriyle teşekkül etti?”

Şeyhzâde, bu suçlamayı reddederek sadece “Özbek halkının feodal geçmişini idealleştirmek” suçunu işlediğini bildirir. “Celâlidin Mengüberdi” piyesini yazmak suretiyle siyasî suç işlediği, feodal geçmişini idealleştirdiği, Harezmsah Celâlidin'i millî kahraman hâline getirerek yücelttiği, böyle davranmakla SSCB'de kaç zamandır sona erdirilen halklar arasındaki kavgaları yeniden canlandırdığı ve bir halkı başka bir halka karşı kışkırtmak için sebep aradığı ifade edilerek bu suçları kabul edip etmediği sorulur.

Şair, bunun üzerine Özbek halkının feodal geçmişini idealleştirdiğini ve Celâlidin'i millî kahraman olarak yanlış tasvir ettiğini kabul eder. Fakat halklar arasında kavga çıkarmak ve bir halkı başka bir halka düşman etmek gibi bir maksadının bulunmadığını ve dolayısıyla bu suçlamaları kabul etmediğini bildirir.

⁵³ Begali Kâsimov, “Sosyalistik Realizm Edebiyatı”, *Özbekistan Respublikası-Ansiklopediya*, Taşkent-1997, s. 529.

Maksud Şehzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

4 Ekim günü, sorgulama sonunda varılan nihaî kararlar ilgili tanzim edilen evrakta şu ifadelere yer verilir:

“Şehzâde'nin uzun zamandan beri Sovyetlere karşı milliyetçilik faaliyeti içinde bulunduğu sorgulama sırasında yeterli derecede ifşa edilmiştir. Kendisi eserlerinde, Şark halklarının feodal geçmişini idealleştirerek Sovyet realitesine muhalefet etmiş, burjuva milliyetçiliği ideolojisine yönelmiştir. Bununla birlikte Komünist Partisinin millî siyasetini suçlayarak Sovyetlere karşı propaganda yapmıştır. Buna göre cezalandırılınsın.”⁵⁴

Ve sorgu evrakı bu şekilde savcılığa gönderilir.

Sorgulama döneminde dinlenen şahitlerden biri, Şehzâde'nin Rus ve dünya edebiyatını çok okuduğunu, fakat Türk edebiyatına karşı daha çok hürmet beslediğini ve her yerde, şiirlerinde de, tercümelerinde de Türk edebiyatını göklere çıkardığını, eserlerinde anlaşılması zor Arapça ve Farsça kelimelere yer verdiğini söyler.

Şehzâde, bu husus kendisine sorulunca, Türk edebiyatına hürmet beslemediğini ve sadece Nazım Hikmet gibi ilerici edebiyat temsilcileri hakkında olumlu görüş bildirdiğini söyler.

Aynı şahit, Şehzâde'den ansiklopedinin “S” harfli cildinin olup olmadığını sorduğunu, ancak onun, “Bu ciltte, dâhinin (Stalin'in) edebî faaliyeti hakkında materyal basılması gerektiğini, fakat dâhinin bu sahadaki eserleri az olduğu için tahrir heyeti ne yapacağını bilmiyor, bu sebeple cildin neşrini de geciktiriyor”, şeklinde kinayeli bir cevap verdiğini bildirir.

Naim Kerimov'un bildirdiğine göre, aynı günlerde tutuklanan şair Şühret'ten de sorgulama sırasında defalarca Şehzâde hakkında suçlayıcı ifade almak istemişlerdir.

Ukraynalı şahit Yelena Yakovlevna Samohvalova, ifadesinde bildirdiğine göre, 1950-51 yıllarında Taşkent Tiyatro ve Ressamlık Sanatı Enstitüsü'nün Tiyatro Bölümünde okurken, Şehzâde onun, “Hamza'nın ‘Bay ile Hizmetçi’ Dramasında Hatın-Kızlar Obrazı” adlı mezuniyet tezine danışmanlık ettiği gibi bazı bölümlerini de bizzat kendisi yazar. Bu şahit,

⁵⁴ Naim Kerimov, *Maksud Şehzâde*, s. 169-173.

Şuayip KARAKAŞ

daha sonra sorgulama sırasında hocası Şehzâde'nin "Şarkperest" biri olduğunu tasdik edici ifade verir. Onun anlattıklarına göre Şehzâde, tez çalışması sırasında Hamza'nın edebî şahsiyetinin Ekim inkılâbı ile Rus klâsik ve Sovyet edebiyatının değil, bilâkis Şark kültürünün tesiri altında teşekkül ettiğini, kendisine kabul ettirmeye çalışır. Şahidin bildirdiğine göre şair, "Şarktan söz ederken ağzından bal damlar, Şarkı her şeyden üstün tutar."⁵⁵

Şair R.B. ise 2 Aralık günü verdiği ifadesinde şunları söyler:

"Şehzâde, eski Şarkı, genel mânâda Avrupa'ya, özel olarak da Rusya'ya karşı üstün sayarak arşı alâya çıkarmaktadır. İnsanlar Avrupa'da, bilhassa Rusya'da yalın ayak gezerken Şark güya dünya medeniyetinin beşiği imiş. Rusya'nın küçük kinyazlıklar hâlinde yaşadığı devirlerde Şarkta güya kudretli devletler hüküm sürüyormuş. Eski Şarkta yaşamış olan bazı âlimlerin isimlerini sayıp, onları yüceltmeye ve Şarka mahsus olan hiçbir şeyin faziletini unutmamak gerektiğini anlatmaya çalışıyor."

Şehzâde'nin "şahitlerle yüzleştirilmesi talebi", hiçbir zaman dikkate alınmaz.

Sorgulama sonunda Şehzâde Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ceza Kanunu'nun 66 ve 67. maddelerine göre, Sovyetler Birliği'ndeki mevcut devlet rejimine muhalefet etmek, uzun zamandan beri Sovyetlere karşı milliyetçilik propagandası yapmak, bazı eserlerinde feodal geçmişi göklere çıkarmak ve Sovyet gerçeğini inkâr etmekle suçlanır.

12-14 Ocak 1953 tarihlerinde görülen mahkeme, Şehzâde hakkında, sorgulama sırasında isnat ve güya ispat edilen suçlarını dikkate alarak 25 yıl hapis, hapis cezasını çektikten sonra da 5 yıl seçme ve seçilme hakkından mahrumiyet ve kendisine ait olan her şeyin müsadere edilmesi kararı verir.

Şehzâde, mahkûm olduktan sonra, İrkutsk vilâyetindeki çalışma kamplarından birine gönderilir. Baykal'ın batısına düşen İrkutsk'a, katagan yıllarında⁵⁶ daha çok Ukraynalı, Beyaz Rus ve başka milletlere mensup mahkûmlar sürgün edilir. Mahkûmlar burada petrol rafinerisinde, alçı, tuğla,

⁵⁵ *Age.*, s. 177-180.

⁵⁶ Cebir, şiddet, yasaklılık, tasfiye yılları.

Maksud Şehzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

un, beton, konfeksiyon, mobilya, demiryolu fabrikaları ve ağaç kesme işlerinde çalıştırılırlar. Fakat kendisi kamp hayatı hakkında hiçbir yerde hiçbir bilgi vermediği için Şehzâde'nin hangi işte çalıştırıldığı bilinmemektedir.

Şehzâde, kıskançlık ve iftiralar sebebiyle mahkûm edildiğini anlatarak uğradığı haksızlığın düzeltilmesi için Moskova'ya, ilgili yerlere dilekçeler gönderir. Stalin'in 1953 yılı Mart ayı başında (5 Mart) ölmesi, bütün mahkûmlarda ve ailelerinde adaletin tecelli edeceği ümidini doğurur ve davalar yeniden görülür. Moskova, Şehzâde hakkında evvelce verilmiş olan kararı iptal ederek davanın sorgu safhasından itibaren Taşkent'te yeniden görülmesine karar verir. Bunun üzerine Şehzâde, 20 Aralık 1953 günü Taşkent'e getirilir.⁵⁷

Stalin öldükten sonra da Özbekistan'da siyasî vaziyet bir süre daha hiç değişmeksizin devam eder. Şehzâde ve eserleri hakkında yeniden sorgulama ve inceleme başlatılır. Kurulan komisyon; Şehzâde'nin eserlerindeki milliyetçilik tezahürlerini, feodal geçmişin idealleştirilmesini, tarihî hakikatlerin ve Sovyet realitesinin tahrif edilmesi ile eskimiş olan Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılmasına dâir meseleleri inceleyerek, bunların onun eserlerinde mevcut olduğu kararına varır.

Komisyon, Şehzâde'nin bir şiirindeki, “Özige beklik-Özbekke çiray” mısraını esas alarak, eserlerinde milliyetçilik fikrinin mevcut olduğunu “ispatlar”, “Celâliddin” karakterini müspet kahraman olarak tasvir etmesi ile “Alpamış” destanını dünya kültürüne zenginlik katan eser olarak değerlendirmesini ise “feodal geçmişi idealleştirme ve tarihî hakikati tahrif ederek takdim etmenin” örneği olarak belirler. Nihayet 7 Haziran 1954 tarihinde Şehzâde'nin serbest bırakılmasına karar verilir.⁵⁸ Naim Kerimov, “halk düşmanı” olarak hapsedilen Şehzâde'nin bu faciasını değerlendirirken, “Eğer 1953 yılı Mart ayında ‘zulm saltanatı’nın ‘hudâ’sı Stalin ölüp, serbestlik esintisi esmeseydi, o da diğer kader arkadaşları gibi ebedî buzluklar ülkesinde ömür boyu kalırdı,”⁵⁹ demektedir.

⁵⁷ *Age.*, s. 187-192.

⁵⁸ *Age.*, s. 197-199.

⁵⁹ Naim Kerimov, “Bulutli Bahâr”, *Şark Yulduzi*, 1994/1-2, s. 152-157.

Şuayip KARAKAŞ

Serbest kalınca, her şeyi vaktiyle müsadere edilmiş olan şair, önce ev derdine düşer.⁶⁰ 16 yıl boyunca ders verdiği Taşkent Pedagoji Enstitüsü'ndeki işine ve Yazuvçılar Uyuşması üyeliğine dönebilmesi, şiir ve yazılarının yayımlanmasına müsaade edilmesi meseleleriyle uğraşır. Bu sırada Aybek ve Gafur Gulam gibi birkaç şair ve yazar kendisini ziyaret ederler. Fakat pek çok kişi, ileride başının ağrımaması için Şehzâde'ye selâm vermeye bile korkar. Pek çok kapı artık bu eski mahkûm için kapalıdır. Şair, bunun üzerine Taşkent'te kalamaz, akraba ve dostları ile görüşmek üzere Bakû'ya gider.

Taşkent'e dönünce, ilgili makamlara, suçsuz olduğunu, aklandığını ve kendisine haksızlık edildiğini anlatarak işine dönmesine ve eserlerinin yayımlanmasına müsaade edilmesini talep eder. Nihayet bir yıl sonra 1955-56 eğitim yılında, V.G.Belinski Akşam Pedagoji Enstitüsü'nde Özbek Edebiyatı ve Edebiyat Nazariyesi dersleri okutmasına izin verilir. Ancak eski mahkûmun talebelerle olan münasebeti ve verdiği derslerin muhtevası takip edilir. Bunun için sık sık stenograf tarafından tespit edilen "açık ders"ler vermek mecburiyetinde kalır. Bir müddet sonra Nizamî Pedagoji Enstitüsü'nde derslere girmesine izin verilir.⁶¹ Bu arada, tutuklandığı sırada Yazuvçılar Uyuşması üyeliğinden de çıkarılan Şehzâde, tekrar birliğin üyeliğine kabul edilir.⁶²

Çalışma kampından ve hapisshaneden kurtulması, üniversitede tekrar derslere girmesi, Şehzâde'yi bir daha eski günlerine döndüremez. Çünkü çalışma kampı ve hapisshanelerde, şairin sağlığı bozulmuştur. Bundan sonra, ömrünün sonuna kadar hastalıklarla mücadele etmek mecburiyetinde kalır. 1957 yılında, uzun süre hastanede tedavi görür. Artık daha çok eğitim faaliyetleriyle meşgul olur. Yayınevleri, şiirlerini yayımlamaya cesaret edemez. Bu sebeple, daha önce doçent unvanını almış olan şair, doktora tezi üzerinde yoğunlaşır. O sırada Pedagoji Enstitüsü'nün, Özbek Edebiyatı

⁶⁰ Şair ve romancı Aybek'in hanımı Zarife Saidnâsırova, yakın âile dostları olan Maksud Şehzâde'nin Yazuvçılar Uyuşması Başkanı şair Uygun ve onun çevresindekilerin iftiralrı üzerine tutuklanıp sürgüne gönderildiğini belirttikten sonra, ev meselesiyle ilgili olarak şu bilgiyi verir: "Şehzâde, şehrin merkezî caddelerinden birinde, çok odalı, müstakil ve güzelce bir evde yaşıyordu. Tutuklandığı günden itibaren Uygun onun âilesinin yakasına yapıştı. Hanımı Sekine'nin nefes darlığı vardı, kaynanası ise yaşlı, kör ve bakıma muhtaç hâldeydi. Uygun, bu âileye zulmetti, evden attırıp, kendi yerleşti." (Zarife Saidnâsırova, *Aybegim Meniñ*, Taşkent 1994, s. 211.)

⁶¹ Naim Kerimov, *Maksud Şehzâde*, s. 200-206.

⁶² Seydulla Mirzayev, Said Şermuhamedov, "Maksud Şehzâde (1908-1967)", *Hâzırgı Zaman Özbek Edebiyatı Tarihi*, Taşkent-1993, s. 327-328.

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluġbek Piyesi

sahasında doktora yaptırma yetkisi bulunmadığı için tezini Moskova'da Lomonosov Üniversitesi'nin SSSR Halkları Edebiyatı Bölümü'nde hazırlamak zorunda kalır. Doktora tez konusu, "Alişer Nevâiy Lirikasının Bedii-Poetik Hususiyetleri"dir.⁶³

Bu dönemde yazdığı önemli şiirlerinden biri, Taşkent şehri hakkında yazdığı destanıdır. 1957 yılında yazılan ve 1.678 mısradan meydana gelen bu "Taşkentnâme" adlı destan, "Taşkent Hakikati" gazetesinin 12 Ocak 1958 tarihli nüshasında neşredilir. Şiirde, Taşkent'in geçen asırlardaki panoraması ile 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Rus işgali ve Sovyet dönemlerindeki manzarası çizilmektedir. Buna göre, eskiden beri önemli kervan yollarının üzerinde bulunan Taşkent, her zaman yağma ve çapulun, zorbalığın merkezi olmuştur. Bu sebeple çalışkan ve emekçi halkı da daima ıstırap çekmiştir:

"Ötmişdegi kulluk, yoksulluk,
Kahatçilik, açlık, muhtâclik,
Mansabdârlar kılgen rezillik,
Cebri cefâ, vebâ, bebaşlık,
Tekinhorniñ her bittesiden
Kiçigiden ve kettesiden
Başge tüşgen musibet, azâb
Sanab edâ bolmas, behisâb."⁶⁴

Ancak, "Şarkın ufkunda büyük Rusya'nın kudretli yıldızı"nın parlamasıyla birlikte Taşkent'e marifet, yenilik ve şefkat kervanları gelir, Puşkin'in eserleri gelir. Sovyet idaresiyle birlikte Taşkent hürriyetle, medeniyetle, dârülfünunla tanışır, insanca yaşamayı öğrenir. Taşkent, artık eski Taşkent değildir, eğer isimlendirmek gerekirse "Selâmâbâd", yani barışın ve huzurun hâkim olduğu bir şehirdir. Taşkent, Şeyhzâde'nin şiirinin "tınık", yani billûr çeşmesidir. Bu uzun şiir, Taşkent'in hikâyesini anlatmakla birlikte muhtevasına göre değerlendirilecek olursa, Taşkent'ten ziyade Rusya'nın Türkistan'daki zaferini terennüm eden bir destanıdır. Başka bir ifadeyle, Taşkent, Rus hâkimiyeti altında ezilmiş bir şehirdir. Rusya ve Ruslar, eserde ifrat derecesinde tebcil edilir:

"Ey şimâl yelleri, ey cömerd yeller,

⁶³ Naim Kerimov, *Maksud Şeyhzâde*, s. 210-214.

⁶⁴ Yangın Mirza, M.Zâkirov, "Taşkentnâme", *Şeyhzâde*, Taşkent 1971, c. 2, s. 447-497.

Şuayip KARAKAŞ

Siz alıb keldiñiz erklik havâsın,
Uluğ rassiyalik azamet erler,
Bizge örgetdiñiz yeñmak safâsın.
Şu üçün özbekde makâldey derler:
“Yoldaşñ eger rusdur,
Bilki, yolñ dürüstdür...”
Bayrakda münakkaş orak ve balga,
Dâimâ alga, dâimâ alga!”

Bu mısralardakine benzeyen ifadelere Şeyhzâde'nin başka şiirlerinde de sıkça tesadüf edilmektedir. 1959 yılında yazdığı “Rusiya Kasidesi”nde, Rusya'yı terennüm etmenin kendisi için bir borç olduğunu, yoksa bir nâmert ve nankör sayılacağını ifade eder:

“Rusiya, Rusiya, yeñilmes diyar!..
Sahnıñge heç ölke teng kelmes diyar!..
Seniñ mevzuıñge dâstân yaraşar,
Bu kiçik kaside yürekden inan!
.....
Meñe kalem berdiñ, umrimge şenlik,
Hatımge anıklık, rastlık, revşenlik.
Burçım Rusiyanı bugün küylemek,
Yoksa bolur edim nâmerd körnemek.⁶⁵

“Minnetdârlık Beytleri” adını taşıyan 1962 tarihli şiirde ise Ruslar “kardaş, ağa, mulla ağa” olarak, müşfik ve cömert olarak, sovyet birliğinin bânisi ve hâmisi olarak tebcil edilir, başköşeye oturtulur; Rusşanın bütün imparatorlukta hâkim dil olarak yankılandığı, Rusların sadakat, akıl ve mücadele ruhuyla başka halklara örnek olduğu ve en önemlisi vatan toprağının Rusya'ya iştiyakla katıldığı dile getirilir:

Sadâkatde örnek dedik kardaş Ruslarını,
Yerimizni ulab koydık büyük tuprakka.
Tuprağı keñ, kökreği keñ, bağı hem keñdir,
Rus eliniñ cömerdliğı öziğe tengdir.
Şu bugüñgü encümende, zor kurultayda
Rus ağalar köp siylenib⁶⁶ oturar törde.⁶⁷

⁶⁵ *Age.*, s. 40-42.

⁶⁶ Baş tacı edilmek

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

Birliğimiz üzilmegey Ruslar bar câyda,
Vikâr bilen cerengleydi rus tili yurtda.

.....

Küreşmakni ta'lim aldık rus halkıdan biz,
Yaruğ alıb kemâl tapdık rus aklıdan biz.
Şu sebebli bu muazzam Vatan elleri
Umı “mulla ağam” deydi her tilde beri.
Rusiyamız, Rusiyamız, aziz Rusiya!
Atalardan bizge kalgen ezgü vasiyet:
Yoldaşın eger rusdır,
bilki, yolın dürüstür...’’⁶⁸

Mirza Uluğbek: Yolun sonu

Şeyhzâde, 1960’lı yılların başında eğitimci, âlim, şair, yazar ve mütercim olarak şöhretinin zirvesine ulaşır. Bu sırada “Mirza Uluğbek” adlı manzum piyesini yazmaktadır. Eserini yazmaya başlamadan önce, 1940’lı yıllardan beri konunun gerektirdiği tarihî eserleri inceler, gerekli bilgileri toplar, Şekspir’in eserleri üzerinde çalışır. İkinci Dünya Savaşının çıkması, 1950’li yıllarda tutuklanması ve mahkûm edilmesi, ardından hayata tutunmak için mücadele vermesi, onun bu eserini yazmasını geciktirir.⁶⁹

1961 yılında sahneye konulan eserde, aynı zamanda büyük bir astronomi ve matematik âlimi olan hükümdar Uluğbey (Mirza Muhammed Taragay ibn Şahrüh)’in hayatının son iki yılı anlatılmaktadır. Emir Timur’un torunu olan Uluğbey, on altı yaşındayken 1409 yılında, babası Şahrüh tarafından Horasan ve Mâverâünnehir eyaletlerine hükümdar nâibi tayin edilmiştir. Kendisine başkent seçtiği Semerkand’da otuz sekiz yıl boyunca idarî serbestliğe sahip müstakil bir hükümdar gibi hareket etmiş, babası 1447 yılında vefat edince hükümdar olmuş, ancak üç yıla yakın hükümdarlık ettikten sonra, elli beş yaşındayken oğlu Abdüllâtif tarafından 25 Ekim 1449 tarihinde taht yüzünden öldürülmüş ve dedesi Emir Timur’un yanına defnedilmiştir. Abdüllâtif ise dört ay sonra babasının taraftarlarınca öldürülmüş, kesilen başı da Uluğbey Medresesi’nin taç kapısına asılmıştır.

---

⁶⁷ Başköşede

⁶⁸ *Age.*, s. 178-179.

⁶⁹ Naim Kerimov, *Maksud Şeyhzâde*, s. 235.

Şuayip KARAKAŞ

Maksud Şeyhzâde'nin, bu yazının sonunda geniş bir özeti verilen "Mirza Uluğbek" adlı eseri, Türkistan'ın 15. yüzyıl ortalarındaki hayatını bütün cepheleriyle aksettirmeye çalışırken dönemin tarihî kahramanlarıyla şair hayalinin yarattığı itibarî kahramanları sahnede buluşturur. Şairin kendisi, piyesin kahramanlarından söz ederken şunları anlatır:

"Elbette senaryonun esasını teşkil eden hadiselerle, birinci ve ikinci derecedeki şahıslar, tarihen gerçeklerdir. Meselâ, âlim Uluğbek, riyakâr Hoca Ahrar, Mirza Uluğbek'in annesi Gevherşâdbegim, tarihçi Abdurrezzak, genç âlim Ali Kuşçu, şeyhülislâm Burhâniddin, Uluğbek'in kâtili Abbas, hepsi tarihî şahsiyetlerdir... Said Âbid'in asıl ismi Said Âşık'dır. Fakat bu isim onun tavırlarına uygun düşmediği için muhtevaya uygun olarak biraz değiştirilerek Said Âbid dedik. Bunlarla birlikte, her sanat eserinde olduğu gibi, burada da bazı itibarî şahıslar da bulunmaktadır. Firûze, Baba Keyfî, Berdiyar, Atamurad, Pir-i Zindânî, bu gruptandır. Fakat bunlara benzeyen ve bunların prototipi sayılan tiplere, tarihte rastlamak mümkündür."⁷⁰

Şeyhzâde, 1962-1963 yıllarında, 1961 yılında sahneye konulan ve çok büyük alâka ile karşılanan "Mirza Uluğbek" piyesinin sinema filmi için senaryosunu yazmakla meşgul olur. Ancak o yıllarda her türlü film senaryosunun Moskova'daki ilgili makamlar tarafından kabul edilip onaylanması gerekmektedir. Bu sebeple senaryo Rusça yazılır. Filmin adı da "Uluğbek Yulduzu" olacaktır. Filmin çekimi 1964 yılında tamamlanır ve gösterilmeye başlanır. Tiyatro gibi bu eser de büyük takdir toplar. "Uluğbek Yulduzu", aynı yıl SSCB Film Festivalinde en iyi tarihî film ödülünü kazanır.⁷¹

Bu eserde Hoca Ahrar, din adına siyasî entrikalara bulaşan çevrelerin rehberi olarak gösterilmektedir. Naim Kerimov, Özbekistan'daki son tarih araştırmalarının ortaya koyduğu sonuçlara göre Hoca Ahrar'ın doğru tasvir edilmediğini söylemekte ve Şeyhzâde'nin bu meselede bütün din adamlarını karalayıp reddeden Sovyet devri tarihçiliğinin peşinden giderek ciddî bir hataya düştüğünü bildirmektedir.⁷² Hoca Ahrar, eserin bütününde bozguncu bir din adamı olarak takdim edilmektedir. Aynı şekilde, birinci perdenin üçüncü sahnesinde Uluğbey elçilerle görüşürken bütün insanlığın birliğinden söz ederek, "kuyaş bir, dünya bir, insâniyet bir"

⁷⁰ *Age.*, s. 237.

⁷¹ *Age.*, s. 243-247.

⁷² *Age.*, s. 237-238.

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

olduğu hâlde insanoğlunun devamlı surette din ve milliyet kavgalarıyla meşgul olmasının yanlışlığını dile getirir. Siyasî mahkûm Pir-i Zindanî, dördüncü perdenin ikinci sahnesinde Uluğbey ile konuşurlarken, ülke kaderinin bir kişinin “nefsi, keyfi ve garez”ine değil, ancak “insaf ehli” dediği “dânişmendler kengeşi”ne bırakılması gerektiğini ifade eder. Eserin beşinci perdesinin ikinci sahnesinde ise hayal hâlinde tecessüm eden Emir Timur ile onun zindana attırdığı siyasî mahkûm Pir-i Zindanî’nin hayali karşı karşıya getirilir. Zindanî, bu karşılaşma sırasında elindeki çekiç ile Emir Timur’un koluna vurur. Cihangirin kılıcı elinden düşer, sahneyi kaplayan karanlık birden aydınlanır ve ışığa tahammül edemeyen Timur’un hayali ait olduğu yere döner.

Din adamlarını temsil eden karakterlerin menfî surette gösterilmeleri, din ve milliyet esasî göz ardı edilerek bütün insanlığın birleştirilmesi ideali ve yönetimin sovyet politbürosunu hatırlatan “dânişmendler kengeşi”ne bırakılması gibi düşünceler, Sovyet ideolojisinin tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Bilhassa Sovyet ideolojisinin sembolü olarak kullanılan çekicinin kılıcı mağlûp ettiği son perdedeki manzara, millî tarihe ve millî kahramanlara indirilen son derecede kaba ve ağır bir darbedir.

Stalin’in ölümünden sonra bütün Sovyet edebiyatında olduğu gibi Özbek edebiyatında da millî tarihi değerlendiren roman, hikâye, tiyatro ve destan türlerinde pek çok eser verilmiştir. “Mirza Uluğbek” piyesini de bu çerçevede değerlendirmek lâzımdır. Ancak Sovyet rejimi devam ederken bu eserlerin ideolojiden tamamen sıyrılması da mümkün olmamıştır. Ancak millî tarihe yönelmiş olması ve millî hafızaya yeniden hayat verecek tabloların sahneye taşınmış olması, dönem için önemlidir. Ayrıca, eserlerde tesadüf edilen ideolojik unsurlar, dönemin şartları içinde kaleme alınmış eserlerin basılması ve kalem sahiplerinin şahsen birtakım sıkıntılara uğramaması bakımından birinci derecede önem arz etmektedir. Kaldı ki, şairin, hayatını karartan “Celâliddin Mengüberdi” tecrübesinden sonra “Mirza Uluğbek” piyesinde Sovyet ideolojisine rağmen millî kimliğe atıfta bulunarak “Türk” adını yer yer tekrar etmesi, Sovyet tarihçiliğinin küçümsemesine rağmen Uluğbey’i basiret sahibi âdil ve cesur bir hükümdar, yüce gönüllü, ilim ve fazilet sahibi bir insan olarak takdim etmesi, kılıç-çekiç karşılaştırmasına rağmen millî kahraman Emir Timur’u bütün haşmet ve azametiyle “sâhipkırın” olarak sahneye çıkarması ve bütün Sovyet aşâğılamalarına rağmen, Uluğbey döneminin yüksek ilim ve kültür seviyesini temsil ettiğini gözler önüne sererek millî iftihar duygusunu ihya etmesi fevkalâde mühimdir.

Şeyhzâde, Nazım Hikmet'ten Özbek diline çevirdiği şiirleri, 1962 yılında "65 Şe'r" adıyla kitap hâlinde yayımlar. Nazım'ın Moskova'dan gönderdiği takriz yazısını da Türkiye Türkçesindeki orijinal diliyle kitabın başına koyar.⁷³ 1960 yılında Hindistan'ı ziyaret eder. Bu seyahati sırasında Birûnî hakkında bir tiyatro eseri yazmaya karar verir. Bu sebeple Arap, Fars, Türk ve Rus dillerindeki kaynakları araştırır, halk arasında Birûnî hakkında anlatılan rivayetleri toplar. Onun bu teşebbüsünden haberdar olan edebiyatçıların naklettiklerine göre, Şeyhzâde bu tarihî piyesin beş perde olmasını kararlaştırmıştır.⁷⁴ Kendisi, Cemal Muharremli'ye yazdığı 18 Temmuz 1966 tarihli mektubunda, bu eser üzerinde çalıştığını haber vererek şunları yazar:

"Bugünlerde, 10. yüzyılın meşhur âlim ve fâzılı Harezmlî Ebu Reyhan Birûnî hakkında yazdığım piyes üzerinde çalışıyorum. Fakat biraz rahatsızım. Tedavi ve dinlenmeye ihtiyaç hissediyorum."

Aslında hapishane ve çalışma kampında yirmi ay kadar süren tutukluluk (20 Eylül 1952-7 Haziran 1954), Şeyhzâde'nin sağlığını ciddi şekilde sarsmıştır. Serbest kaldıktan sonra da bir daha eski sağlığına kavuşamamıştır. "Mirza Uluğbek" piyesinden sonra rahatsızlıkları artar. 1966 yılı Temmuz ayı sonlarında doktorların tavsiyesine uyarak tedavi için Moskova'ya gider. Kalp ve ciğerlerinden rahatsızdır.⁷⁵ Moskova'dan döndükten sonra şair Şühret, hastalığı sebebiyle kendisini ziyarete gittiğinde çalışma masasının üzerinde iki kalın defterin bulunduğunu ve bunların, Şeyhzâde'nin "Azrak işi bar" dediği Birûnî piyesinin yazma hâlindeki nüshası olduğunu hatıralarında haber verir. Buna rağmen hayatının son yıllarında yazdığı bu piyesin daha sonra ne olduğu bilinmemektedir. Bugün, bu manzum piyesin sadece M.Zâkirov tarafından yayımlanan birinci perde birinci sahnesine ait küçük bir parçası bulunmaktadır.⁷⁶ Naim Kerimov, eserinin 296-297. sayfalarını bu parçaya tahsis etmiştir. Başka bir kaynakta da yine şair Şühret ile Hülker Âlimcanova'ya atfen Birûnî piyesinin tamamlandığı ve ifade ile ilgili bazı düzeltmeler için tekrar gözden geçirilirken şairin vefat ettiği bildirilmektedir.⁷⁷

⁷³ Hüseyin Bargan, "Maksud Şeyhzâde", *Yağmur Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart-2006.

⁷⁴ Naim Kerimov, *Maksud Şeyhzâde*, s. 291-293.

⁷⁵ *Age.*, s. 280.

⁷⁶ *Age.*, s. 295.

⁷⁷ İ. Gafurov, "Maksud Şeyhzâde", *Özbek Sovyet Edebiyatı Tarihi-3/1*, Taşkent 1972, s. 136.

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluġbek Piyesi

Şeyhzâde'nin son eseri, "Gazel Mülkiniġ Sultânı" adlı makalesidir. Hastalığının şiddetlendiġi günlerde ıstırap içinde kıvranarak kaleme aldığı bu yazısı, "Özbekistan Âvâzi" gazetesinin 15 Aralık 1966 tarihli nüshasında yayımlanır. Sonradan meşhur olan bu yazıda, gazel türü ve gazelin Şark milletlerinin edebiyatındaki yeri ve gazel şairleri hakkında hülâsa edici bilgiler verilir. Şark milletlerinin " lirik senfonisi" olarak değerlendirilen gazelin Arap edebiyatında ortaya çıkışı ve Türkistan şairlerinin bu türde eserler vermeleri üzerinde durulmakta ve Ali Şir Nevâî'nin, "gazel mülkünün sultanı" olduġu sonucuna varılmaktadır.⁷⁸

Ve ilk tutuklandıġı günlerden beri devam eden hastalıkları sebebiyle hayatının son on beş yılını ıstıraplar içinde geçiren şair Maksud Şeyhzâde, nihayet 19 Şubat 1967 günü hastanede vefat eder. Naim Kerimov, aynı gün şairin evinin talan edildiğini ve Birûnî eserinin de bu arada kaybolduğunu bildirmektedir.⁷⁹ Maksud Şeyhzâde, vefatının ertesi günü Taşkent'teki "Farâbî"⁸⁰ mezarlığında defnedilir.

Eserleri:

Edebiyat tenkitçisi Âzad Şerefiddinov; "edebiyatçılar arasındaki en fâzıl, en allâme adamlardan biri" olarak değerlendirdiġi Maksud Şeyhzâde'nin çağdaş ilimlerin yanı sıra Arap ve Fars dillerini de iyi bildiğini, Şark tarihine, kültür ve edebiyatına bir "mütehassıs" derecesinde vâkıf olduġunu ve onun Özbek lehçesinde "yirmi beşten fazla" şiir kitabı neşrettiğini bildirmektedir. Maksud Şeyhzâde'nin kitap hâlinde neşrolunan eserlerinin bir kısmı, metin içinde, hayatı anlatılırken zikredilmemiştir. Zikredilmeyenlerle birlikte onun kaleminden çıkan ve tespit edilebilen kitap hâlindeki bütün eserleri şunlardır:⁸¹

Lâyık Sakçı (1932)
Ortak Mülk (1933)
On Şe'r (1933)
Ündaşlarım (1933)
Üçinçi Kitab (1934)
Cumhuriyet (1935)
Çıraġ (1936)

⁷⁸ Naim Kerimov, *Maksud Şeyhzâde*, s. 320.

⁷⁹ Naim Kerimov, "Maksud Şeyhzâde (1908-1967)-Hayatı ve İcâdı Sahifeleri", s. 357.

⁸⁰ Naim Kerimov, *Aybek*, Taşkent 1985, s. 190.

⁸¹ Maksud Şeyhzâde'nin eserleri, kaynakçada zikredilen eserlerden tespit edilmiştir.

On İkki (1937)
Yeŋi Devân (1937)
Saylav Koşıkları (1938)
Küreş Neçün? (1942)
Ceng ve Koşık (1943)
Köngil Deydiki (1943)
Celâliddin Mengüberdi (1944)
On Beş Yılñıñ Defteri (1947)
Yurt Şe'rleri (1948)
Alkışlarım (1949)
Zaman Tarları (1949)
Şu'le (1950)
Çârek Asr Devânı (1958)
Taşkentnâme (1958)
Yıllar ve Yollar (1961)
Şe'rler (1964)
Mirza Uluğbek (1964)
Hıyâbân (1967)
Binefşe Destesi (?)
Sazım (?)⁸²

Sonuç:

Bu yazıda, esas itibariyle Türkiye'de hemen hiç tanınmayan Azerbaycanlı şair Maksud Şeyhzâde'nin hayat hikâyesi tespit edilmeye çalışılmıştır. Sıkıntılarla dolu bir hayat süren şair, Sovyet döneminin ilk yıllarında Namık Kemal, Abdülhak Hâmid, Tefik Fikret, Mehmet Emin, Ziya Gökalp gibi Türkiyeli şairlerle Hüseyin Cavid ve Abdullah Şâik gibi Azerbaycanlı şairlerin tesirleri altında şiire başlamıştır. Türkiye Türkçesine yakın bir dille yazılmış olan bu ilk şiirlerde, Türkçü millî heyecanlar terennüm edilmiştir. Şair, 1929 yılından itibaren sürgün gönderildiği Taşkent'te devamlı gözetim altında yazıp neşrettiği şiirlerini ise Özbek lehçesinde yazmıştır. Eser yazmanın zor ve hayatî tehlikelerle dolu olduğu bu dönem şiirlerinde millî heyecanlar, “şeklen millî rûhen sosyalist” Sovyet sanat anlayışının gereği olarak Sovyet ideolojisine ait unsurlarla beraber terennüm edilmiştir. Maksud Şeyhzâde, Özbek edebiyatında “en güzel ve en çok Lenin şiiri” yazan bir şair olarak da tanınmaktadır. Buna rağmen

---

⁸² Bu listede tespit edilen eserlerden “Celâliddin Mengüberdi” ile “Mirza Uluğbek” manzum piyes olup, diğerlerinin tamamı şiir kitabıdır.

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

“Celâliddin Mengüberdi” piyesinin sebep olduğu felâketlerle “Taşkentnâme” adlı destan ve “Mirza Uluğbek” piyesindeki ideolojik atflar, bu tespiti teyit etmektedir.

Kaynakça:

- Anar, Yavuz Akpınar, *Bin Yılın Yüz Şairi-Azerbaycan Şiiri Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-2000.
- Âzad Şerefiddinov, “Umrler Boladiki”, *Hayat Bilen Hemnefes*, Taşkent-1983.
- Begali Kâsimov, “Sosyalistik Realizm Edebiyatı”, *Özbekistan Respublikası-Ansiklopediya*, Taşkent-1997.
- Ekrem Kettebekov, Vahab Rahmanov; “Maksud Şeyhzâde”, *Özbek Edebiyatı*, Taşkent-1995.
- Helil Rıza, *Megsud Şeyhzadenin Bedii Yaradıcılığı*, Bakı 1980.
- Hüseyin Bargin, “Maksud Şeyhzade”, *Sibirya Ekspresi*, İstanbul-2006.
- Hüseyin Bargin, “Maksud Şeyhzade”, *Yağmur Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart-2006.
- İ. Gafurov, “Maksud Şeyhzâde”, *Özbek Sovyet Edebiyatı Tarihi-3/1*, Taşkent 1972.
- Maksud Şeyhzâde, *Mirza Uluğbek*, Taşkent-1994.
- Naim Kerimov, *Aybek*, Taşkent 1985.
- Naim Kerimov, “Bulutli Bahâr”, *Şark Yulduzu*, 1994/1-2.
- Naim Kerimov, “Maksud Şeyhzâde (1908-1967)-Hayatı ve İcâdı Sahifeleri”, *XX Asr Edebiyatı Manzaraları-Birinçi Kitab*, Taşkent-2008.
- Naim Kerimov, *Maksud Şeyhzâde*, Taşkent-2010.
- *Özbek Şe’riyatı Antologiyası*, Taşkent-1982.
- Sâbir Mirveliyev, *Özbek Edibleri*, Taşkent-1993.
- Seydulla Mirzayev, Said Şermuhamedov, “Maksud Şeyhzâde (1908-1967)”, *Hâzırge Zaman Özbek Edebiyatı Tarihi*, Taşkent-1993.
- Yangın Mirza, M.Zâkirov, “Taşkentnâme”, *Şeyhzâde*, Taşkent-1971, c. 2.
- Zarife Saidnâsırova, *Aybegim Meniñ*, Taşkent-1994.

“Mirza Uluğbek” piyesi (özet):

Birinci perde:

Semerkand⁸³ yakınında ve Âb-ı Rahmet ırmağının kenarında kurulmuş olan rasathanenin nöbetçileri, 15. yüzyıl ortalarında halk arasında anlatılan yıldızlarla ilgili inanışlar çerçevesinde sohbet ederler. Akşamın karanlığı çökmüş, yer yer yıldızlar parlamaktadır. Nöbetçilerden biri, bilgiçlik taslayarak gökteki her şeyi, yerdeki bir şeye benzeterek izah etmeye çalışır. Buna göre, gökyüzü sonsuz bir “otlak”tır. Bir grup yıldız, bir “sürük koy”dur. Bulutlar ise yayladaki dağ zincirinin “karlı sırtları”dır. Aya gelince, o, sürünün sahibidir. Bazen çapanını omzuna atarak gezer, bazen gözden kaybolarak çadırında gizlenir, bazen de hiç utanmadan üzerinde iç çamaşırı ile görünür, pervasızca güler. Şimşek, çobanın, inlerindeki kurtları korkudan titreten değneği; gök gürlemesi, çobanın ürküten narası; yağmur, gökteki koyunların mübarek sütü; karlar ise beyaz koyunların dökülen yünleridir.

Diğer nöbetçi, yıldızların insanları temsil ettiğini ve kaybolması hâlinde temsil ettiği insanın da öldüğü manasına geldiğini söyleyerek konuşmasını sürdürür. Kible tarafında parlayan yıldızın Uluğbey’i temsil ettiğini söyler. Ardından şeyhülislâmı ve ordunun komutanını temsil eden yıldızları gösterir. Bütün yıldızların reisi olan ay ise “uluğ cehangir, sâhibkırân” Timur’un yıldızıdır. Bunun üzerine ilk nöbetçi itiraz eder:

“Bema’ni gep. Sâhibkırân cennet bâğige
Köçgenige kırk yıl boptı, bırak yulduzı
Neçük köçmey hemân-hemân yarkırab tursa!” (11)⁸⁴

Nöbetçiler aşağıda sohbet ederlerken Uluğbey de rasathanenin kulesinde, firuze renkli mermer bir aynaya serpilmiş sayısız altın zerrelere gibi parlamakta olan yıldızları seyretmekte ve kendi kendine konuşmaktadır. Bu, uzun bir monologdur. Küçüklüğün beri yıldızlara meftun olduğunu söyleyen Uluğbey, bilmenin, kâinata sırdaş olmak ve kitapların konuşmayan diline kulak salmak olduğunu belirtir. Fakat ilim merakına rağmen kader ona

⁸³ Devletin başkenti olan Semerkand, Uluğbey döneminde, halk arasında yaygın söyleyişle “saykal-ı rûy-ı zemîn-est”, yani “yeryüzünün cilâsıdır.” Uluğbey’den sonra ihtişamını kaybetmeye başlayan Semerkand için yazılı eserlerde, “Firdevs-mânend”, yani “Cennet bahçesinin benzeri” ibaresi kullanılmıştır.

⁸⁴ İktibas edilen manzum parçaların yanında bulunan parantez içindeki sayılar, eserin 1994 yılındaki baskısının sayfa numaralarıdır.

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

başka bir görev vermiş, sultan olmuştur. Bu ağır görevi sırasında ilmi de ihmâl etmez, ülkeyi kırk yıldır ilmin gösterdiği yolda idare etmeye çalışır:

“Men sultânlar ortasında boldım dânişmend,
Dânişmendler tepesinde sultân sanaldım.
Ma’rifetni hükümetge kılıb rehnemâ,
Bu ölkeniñ yeride hem yulduzlar yakdım.

.....

Eh, saâdet yaratılmas buyruklar bilen,
Zehnlerge nur uruğın sepdim muttasıl,
Kette hâsıl kütmakdamen, nurâniy hâsıl!” (13)

Uluğbey, perdenin devamında uzak ülkelerden gelen elçileri kabul eder. Elçilerden önce, ordunun komutanı olan Bek Arslan, şeyhülislâm Burhâniddin, Semerkand valisi Fermanşah Korçı, tarihçi Abdürrezzâk Semerkandiy ve diğerleri, şair Sekkâkî’den fahriyyesini okumasını isterler. Şair, kendi fazilet ve üstünlüklerini sayarken şu beyti okur:

“Felek yıllar kerek seyr etseyu keltirse ilkige
Meniñdek şâir-i türkü seniñdek şâh-ı dânânı!”

Şairin bu beytte kendisiyle ilgili iddiası, gülüşmelere yol açar. Fakat şair ısrar eder, Mâverâünnehir’de kendisi gibi yeni bir şair çıkıncaya kadar ifadesini değiştirmeyeceğini söyler:

“Ammâ mendek türkiyzebân yeñi bir şâir
Mâverâünnehr ölkeside peydâ bolgunçe
Bu beytimni özgertmeymen. Ne deysiz, begim?” (16)

O sırada meclise dâhil olan Uluğbey de Sekkâkî’nin şiirlerini, “Bizniñ türkiy tilimizde zeng basmas gevher.” cümlesiyle takdir eder. Bundan sonra elçiler kabul edilir. Bunlar Çin, Hindistan, Mısır, Frengistan ve Rus elçileridir. Elçiler gördükleri hoş muameleden, ülkenin genel vaziyetinden, Uluğbey medresesinden ve Uluğbey’in eserlerinden sitayişle söz ederler. Frengistan elçisi diğerlerinden farklı olarak, Avrupa’da anlatılan “Şark vahşeti”yle ilgili bütün rivayetlerin hakikatte birer iftira olduğunu söyler.

Uluğbey de elçilere hitaben konuşmasında bütün insanlığın birliğinden söz eder, insanoğlunun niçin devamlı surette milletler arası ve

Şuayip KARAKAŞ

dinler arası kavgalarla meşgul olduğunu sorar. Mademki “kuyaş bir, dünya bir, insâniyet bir”dir, o hâlde “bâğ-ı ma’rifet”te, yani ilimde ve hatta ortak bir kültürde birleşmeli, her ülkenin gönlündeki “nefâset gülü” o bağda yeşerip, kokusunu bütün “ulus”lara dağıtmalıdır. Bunun üzerine şair Sekkâkî de şiirine vücut veren güzellik cevherlerini bütün dünyadan dermek ve hiçbirinden mahrum kalmak istemediğini söyler, aksi hâlde gazelin yavan kalacağını bildirir:

“Kanday kılıb muhabbetni izhâr eyleyin,
Kıyas kılmay Arablarnıñ rivâyetini,
U cangüdâz Leyli-Mecnun hikâyetini,
Esge almay Ferhâd bilen Şirin kıssasın,
İçib kalmay Nizâmiyden sevgi kâsesin?
Men Hotannıñ âhuların, Çin nakşların,
Câdu közli Keşmir kızın şoh bakışların,
Tilge almay turalmasdım hüsn bâbıda!
Men Yemenniñ sadeplerin, Aden dürlerin,
Hindistannıñ totilerin, Bedahşan lâ’lin,
Ak çehreli Rumu Fereng nigârlarını,
Habesistan oğlanınıñ zülfi siyahın.
Altın saçı kuyaş mânend Orus dilberin,
Çerkeslerniñ ay siymâlı oynakı kızın,
Mısrdağı Yusufsıfat erler cemâlin,
Zıkr etmesem, yavgan bolıb kalardı gazel.
Hemmenlerniñ, hemmenizniñ aziz konaklar,
Hisşeniz bar şâirniñ her şâh mısraıda.” (21)

Uluğbey, görüşmenin sonunda, Ali Kuşçu’nun getirdiği yıldız cetvellerini ihtiva eden eserini elçilere hediye eder.

Uluğbey aynı perdede dostları ile musıkî dinleyip sohbet ettikleri sırada dışarıdan gürültüler işitilir. Elinde asasıyla gelen, muhtesip⁸⁵ Seyid Âbid’dir. Âbid, mutaassıp bir din adamıdır. Uluğbey’in talebelerinden Gaffar, Seyid Âbid’in kızını kaçırmış ve Uluğbey’in bahçesi olan Bâğ-ı Mirza⁸⁶ya saklanmıştı. Âbid kızını almak için feryat ederken, Uluğbey

⁸⁵ Asayış, ahlâk ve belediye işlerinden sorumlu kimse.

⁸⁶ Tarihçi Hâfız Ebru (öl. 1430)’nun “Zübdetü’t-Tevârih” adlı eserinde naklettiğine göre, piyesin hikâye ettiği 15. yüzyıl ortalarında Semerkand’da on tane bağ bulunmaktadır. Bunlar Bâğ-ı Şimâl, Bâğ-ı Dilküşâ, Bâğ-ı Çınar, Bâğ-ı Bihişt, Bâğ-ı Mirza Şahruh, Bâğ-ı Boldı, Bâğ-ı

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

gençlerin nikâhlarının kıyılmasını emreder. Âbid, buna şiddetle itiraz eder, meclislerde şarap içilmesinin ve kadınların raks etmelerinin İslâm'a zarar verdiğini, medreselerin fesat yuvası hâline geldiğini ve memlekette cereyan eden kavga ve bid'atin medreselerden kaynaklandığını haykırır. (28-31)

Uluğbey ise ona taassup ve gazezin bedbaht bir müridi ve zulmetin meddahı olduğunu, insanları sevinçli görmekten üzüntü duyduğunu, güzellikler karşısında hastalandığını söyler; şöhret peşinde koştuğunu ve seyyitliğin kendisini tatmin etmediğini belirterek, onun gibilerin aslında nurun düşmanı olduklarını haykırır.

Uluğbey, ayın batmak üzere olduğu sabaha yakın bir saatte Ali Kuşçu⁸⁷ ile çalışırken ay tutulmasının ne zaman, hangi gün ve kaç dakika müddetle süreceğini hesap edebilmenin derdindedir. Bunu çözenin, birçok hurafeyi de sona erdireceğini düşünmektedir. O sırada Taşkent nâibi Hoca Tarhan tarafından gelen bir ulak, Sırderya boyundaki Kıpçakların isyan ederek Taşkent'e hücum ettikleri haberini getirir. Uluğbey, derhal atların hazırlanması emrini verir ve ardından genç karısı Firûze ile vedalaşarak Kıpçaklar üzerine sefere çıkar.

İkinci perde:

Semerkand kalesinin önünde toplanan ahali, seferden zaferle dönmekte olan Uluğbey'i büyük bir coşku ile karşılar. Uluğbey, şehrin girişinde kılıcını çözüp esasını eline alır, başından tulgasını çıkarıp müderris sarığı giyer. Şair Sekkâkî Uluğbey için yazdığı kasîdesini okur. Uluğbey, seyyar tahtına otururken âsîlerin cezalandırılıp asayişin temin edildiğini bildirirken sultanların kaderini şu mısralarla dile getirir:

“Kısmetlerniñ en ağırı sultan kısmeti,
Elni bakıb, çopan bolmak unıñ hizmeti.
Saltanatda lâzım erür şunday bir usûl:
Margılan'da tavuk yitse, şah bolsın mes'ul.” (52)

Zâğân, Bâğ-ı Belend, Bâğ-ı Meydân ve Bâğ-ı Emirzâde Uluğbek veya halk arasındaki adıyla Bâğ-ı Mirza'dır.

⁸⁷ Uluğbey'in “ferzend-i ercümendim” dediği meşhur matematik bilgini Ali Kuşçu'nun babası, Şahruh zamanında sarayın doğancıbaşısıdır.

Şuayip KARAKAŞ

Şehre girerken Hoca Ahrar⁸⁸ın kalenderleriyle karşılaşan Uluğbey, işsiz güçsüz, halkın sırtından geçinen ve kendilerine “ehl-i Allah” diyen bu adamları şehirden kovarak ameleliğe gönderir.

Ülkeyi bölüp ayrı bir devlet kurmak isteyen isyancılar esir alınmıştır. Ancak fitnenin aslı tam anlaşılammıştır. Bunun için Uluğbey tedbirli olmak gerektiğini düşünmektedir. Mâverâünnehir’den kimseye bir karış toprak vermek niyetinde değildir. Oğlu Abdüllâtif’in devlet işleriyle meşgul olmasını arzu etmekte, kendisi de ilme daha fazla zaman ayırmak istemektedir. Köylüden alınan vergiler azaltır. Gelir dengesini sağlamak için de yerli ve yabancı tüccarlardan alınan vergileri artırır, “damga vergisi” için ferman yazdırır. Bunun üzerine, sultanın huzurunda tartışma başlar. Kadı Miskin, köylünün vaziyetini iyileştirmenin, tembelliğe sebep olacağı için devlete zarar getireceğini, ticaretle meşgul olanların ve bilhassa büyük kervanları bulunan Hoca Ahrar’ın bundan zarar göreceğini bildirir. Uluğbey, bu itirazın, bu konudaki kararının doğruluğunu ispat ettiğini söyleyerek, bu yolda yazdırdığı fermana mührünü basar. “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” makamında bulunan bir sultan olarak milleti rahat ettirmekle görevli olduğunu hatırlatarak, gece vatandaş uyumak yerine eğer feryat ediyorsa, o zaman şahın vicdanının uyuduğunu söyler:

“Sâye bolıb sâyeñdegi yerni bilmesen,
Bu-sultânlık vazifesin unutmaklıkdir.
Eger yurtñıñ fukarâsı tünde uhlemey,
Feryad tartsa, demek şâhnıñ vicdânı uhler.” (65)

İsyancıların önderi olarak bilinen Burakbek huzura getirilir. Burakbek, Uluğbey’in sorusu üzerine, şeriatın elden gittiğini, Taşkent ve Çırçık boylarının kendilerine ait olduğunu ve artık Semerkand’a bağlı olarak yaşamak istemedikleri için isyan ettiklerini, kendilerinin de Cengiz Han’ın ve Cuci Han’ın torunları olduklarını anlatır. Ancak Burakbek’in üstünden çıkan yırtılmış bir kâğıt parçasından, isyanın asıl sebebinin başka olduğu anlaşılır. Fakat kâğıttaki asıl cümleler yırtıldığı için mahiyeti tam olarak anlaşılabilir. Bu arada veliaht Abdüllâtif, babası Uluğbey’e neden husumet duyduğunu ve neden asi olduğunu düşünür. Babasının hayatta kaldığı her günün, kendisini bir yıl ihtiyarlattığına inanır. Babasının ne zaman öleceğini, kendisinin tahta ne zaman geçeceğini tahmin etmeye çalışır. Bu, belki beş, belki on ve hatta otuz yıl sonra mümkün olabilecektir. Kırk yıldan beri

⁸⁸ Eşan/İşan unvanını ilk defa kullanan Hoca Ahrar Veli Taşkendî (1404-1490).

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

hükümdar olan babası Uluğbey, yüz yaşına kadar yaşayacak olursa... Çünkü henüz “Fikri tetik⁸⁹, özi çakkan⁹⁰, vücudu sağlam”dır. Yaşlılıktaki sultanlığın kendisi için bir mana ifade etmediğini düşünür:

“Kaçan, âhir, şâhlik tâcın başge koyamen?
Karıgandan keyin tâcın başge oraymı?!
Barça tişler tökilgenden soñ desturhanda
Miñte leziz taâm tursa, tatıydımı? Yok.
Sultân bolsañ, haremiñde yüzleb dilberden
Her keçede bittesiniñ lebin sormasañ,
Hamle kılıb bay ellerden ölce⁹¹ algeni
Sipâhlarge öziñ serdâr bolıb yürmeñeñ,
Bunday şâhdan sahrâdağı yoltöser⁹² afzal.” (79)

Hâlbuki Hoca Ahrar, bir gün din düşmanı olan kardeş veya babanın defedilmesinin “sevâb-ı azîm” olduğunu söylemiştir. Zaten Uluğbey için “dinge hilâf yürgen sultân” dedikoduları da almış yürümüştür. Bu durum, Abdüllâtif’in vicdanını biraz rahatlatmaktadır.

Abdüllâtif, sorgu bahanesiyle Burakbek’i zindandan huzuruna getirir. Uzun uzun konuşurlar. Bu konuşmadan, Abdüllâtif’in Sırderya boyundaki Kıpçak isyanı ile ilişkisi olduğu anlaşılır. Abdüllâtif, Burakbek tekrar zindana götürülürken sırrını ifşa etmemesi için başının kesilmesini emreder.

Üçüncü perde:

Abdüllâtif, Uluğbey’in karısı Firûze hakkında dedikodu çıkararak onu saraydan uzaklaştırmaya çalışır. Uluğbey’in annesi Gevherşâd Begüm’e devletin içinde bulunduğu vaziyetle ilgili şikâyetlerini dile getirir, Uluğbey’i çekiştirir. Böylece babasına karşı isyan için meşru zemin hazırlamaya çalışır:

“Bu dergâhda ne din kalgen, ne imân, iffet.
Sultân bolsa, ilmi bilen bolıb âvâre,
Hemme işge kitâb közi bilen karaydı.
.....

⁸⁹ Canlı.

⁹⁰ Hareketli.

⁹¹ Ganimet.

⁹² Yol kesen, eşkiya.

Ne leşkerde yasak baru, ne gaznada⁹³ pul.” (96)

Bunun üzerine Gevherşâd Begüm baba ile oğlu arasında çıkacak olan bir taht kavgasının devlet için felâket olacağını düşünerek ikisinden de vazgeçip, ölen oğlu Baysunkar'ın şehzadesi Alâüddevle'yi tahta çıkarmayı düşünür. Böylece kendisi de tahtın ortağı ve hatta asıl sahibi olacaktır. Zaten Hoca Ahrar da yazdığı mektupta Uluğbey'in dine muhalif işler yaptığını belirterek kendisinden yardım istemektedir.

Uluğbey, annesi Gevherşâd Begüm'ün şehzadeler arasında husumete sebep olduğunu söyleyerek buna asla razı olmadığını ve devlet işlerine karışmaması gerektiğini bildirir. Gevherşâd Begüm, Uluğbey'in etrafındaki adamlara ve bilhassa Ali Kuşçu'ya da itiraz eder:

“Eşitdimki, eñ işangen mahremiñiz deb,
Âlim, fâzıl deb maktangen destyariñiz
Ali Kuşçu degen bitte nâasl eken.
Kim eken u? Şu dergâhda kullardan çıkkan.
Laçınlarını bakıb yürgen kuşbâznıñ⁹⁴ oğlu.
Lakabını körmeysizmi? ‘Kuşçu!’ Ya pirim!” (101)

Gevherşâd Begüm aynı şekilde Firuze'yi de bir köylünün kızı olduğu için küçümser:

“Türkistanu Hurasan'da heç bir hanzâde
Sizge manzur bolmabdı-yu, ammâ negedir,
Bâğbân kızı sizni bütkül kılgen âşifte!
Kâşki, tegli-zâtlı⁹⁵ bir kız bolsa edi-ya!” (101)

Gevherşâd Begüm, bu sözlerin ardından Firuze ile Abdüllâtif'in yakın adamı ve aynı zamanda Seyid Âbid'in oğlu ve Burakbek'in de kâtili olan Abbas hakkında çıkarılan dedikoduyu dillendirir.

Seyid Âbid huzura alınır, Uluğbey onun “din ve iman nikâbı” altında bir sahtekâr ve “fikir, ma'rifet ve insanlık”ın düşmanı, hürriyetin

⁹³ Hazine.

⁹⁴ Doğancıbaşı

⁹⁵ Soylu-soplu.

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

cellâdı olduğunu haykırır, halka zulmettiği için onu muhtesiplik görevinden azleder:

“Din ve imân nikâbıda yürgen kallâbsız,
Fısku fesâd uyasıdır çirkin kelleniz,
Semerkand’ nı bulğamakda kesâfetiñiz.
Siz fikrniñ, ma’rifetniñ, insâniyetniñ
Eñ eşeddiy düşmanısız, erkniñ cellâdı!” (108)

Firûze, isyancı Burakbek’in üstünden çıkan mektubun Abdüllâtif tarafından yazıldığının anlaşıldığını söyler. Hoca Ahrar’ı Semerkand’dan Taşkent’e sürgün etmeye hazırlanan Uluğbey, iftira edildiğini bildiği hâlde dedikodular yüzünden Firûze’yi boşar.

Dördüncü perde:

Uluğbey, Köksaray⁹⁶ın bodrum katındaki zindanı teftiş eder ve iftiracılar dışında bütün mahkûmları affeder. Bunların çoğu Seyid Âbid tarafından zindana atılmış zavallılardır. Bu arada Pîr-i Zindânî’den haberdar olur. Zindânî, Emir Timur zamanında, nedamet getirmek şartıyla ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir.

Elli yıldan beri zindandadır. Asıl adı Hasan olup, zindanda kendisine bu ad takılmıştır. Vaktiyle Semerkand’dan Moğolları kovan ve bundan sonra da Timur’a baş eğmeyip bir süre Semerkand’a hâkim olan “Serbedârlar”⁹⁷ grubuna mensuptur. Timur zamanla bunlara baş eğdirmiş, bazıları öldürülmüş, bazıları da ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir. Hapse atılanlar, ancak yaptıklarından pişman olduklarını itiraf ettikleri zaman affedileceklerdir. Hâlbuki Zindânî haklı olduğunu ve bundan dolayı asla pişman olmadığını, elli yıl sonra bile ısrarla söylemeye devam etmekte ve “Serbedârlar”ı lânetlemediği için zindanda yatmaktadır.

⁹⁶ Köksaray, Emir Timur tarafından yaptırılan büyük saray olup, Timurlu hanedanı ülkeyi buradan idare etmiştir. Sarayın bodrumunda ise meşhur zindan bulunmaktadır.

⁹⁷ Serbedârlar, 14. yüzyılın ilk yarısında Horasan ve Türkistan’da, “Ya zâlimlerni yokatub âzâd bolamız, yaki başımızni dârge berib helâk bolamız!” şiarı ile Moğol hâkimiyetine karşı başlatılan halk hareketinin önderleridir. 1337-1381 yılları arasında Sebzevar şehri merkez olmak üzere yarım asır kadar siyasi hâkimiyeti ellerinde bulundurmuşlardır. Semerkand halkı da 1365-66 yıllarında, Serbedârların öncülüğünde Moğol hanlarına isyan etmişlerdir. Daha sonra Emir Timur, Serbedârları bertaraf ederek Semerkand’a girmiş ve kendi hâkimiyetini kurmuştur.

Şuayip KARAKAŞ

Pîr-i Zindânî, siyasî fikirleri bulunan bir mahkûmdur. Uluğbey’le görüşmeleri sırasında aralarında geçen konuşmalar, eserin önemli düğüm noktalarından birini teşkil eder. Zindânî, memleketin kaderinin bir kişinin “nefsi, keyfi ve gazez”ine değil, ancak “insâf ehli” dediği “dânişmendler kengeşi”ne bırakılabileceğini düşünmektedir:

“Ebu Nasr Fârâbiyiñ bir kitâbıda
Yazılgenki, dânişmendler kengeşib turıb,
Memleketni başkarsalar el bolur âbâd!
Biravınıñ nefsi, keyfi, gazezi emes,
İnsâf ehli vicdânıge kalsa idâre,
Ne haksızlık, ne fitneler, ne fısku-fucur,
Ne mülk üçün talaş bolur, ne kanlı nizâ.
Ezilgenler kaddin rastlar, zâlim tiyiler.” (133)

Uluğbey, onun idareye müteallik bu sözlerine cevap verirken, meselenin “ilim, irfan, ma’rifet, idrâk, nizam, ferâset” meselesi olduğunu söyler:

“Sen oylagen meseleler köp kızıkırlı.
.....
Memleketge urfân kerek, ilm ü ma’rifet,
Başbaşdaklık⁹⁸ emes, idrâk, nizâm, ferâset.
Şunday kılssa, barıb-barıb revnak tapar yurt.
Birinçi gel ârif bolsa sultânlar özi,
Gaflet ketib açıladı ulusınıñ közi.”

Zindânî, Uluğbey’in fikrine itiraz eder:

“Eşitgenmen, öteketgen fâzıl ekensiz.
Ammâ aslı şâh oğlısız, şu üçün her dem
Köziñizni kamaştırar tâc yaltırağı.”

Uluğbey ise eğer kendisi olmasaydı devletin yıkılmış olabileceğini ve kendi saltanatında şahlığın da marifetin hizmetkârı olduğunu belirtir. Tahtın marifete asla hizmetkâr olamayacağına inanan Zindânî, tacın “başdağı fikrge kafes” olduğunu söyler. Kendilerini, “hürriyetniñ fidâiyleri” olarak tarif eder. Zindânî, görüşmenin sonunda, yüce gönüllü ve büyük âlim

---

⁹⁸ Başıbozukluk, anarşi

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

“Mirza”nın önünde diz çökmeye hazır olduğunu, fakat “Sultân Uluğbek”e, yani “sâhib-i tâc”a da asla baş eğmeyeceğini mağrur bir eda ile tekrar eder. Uluğbey, zindandan çıkarken, Zindânî’nin serbest bırakılmak dışındaki isteklerinin yerine getirilmesini emreder.

Uluğbey, Seyid Âbid’in öldürüldüğünü haber veren oğlu Abdüllâtif’i, Semerkand yakınlarındaki bir köyü talan ederek ahalisini de öldürmeye teşebbüs etmek ve evvelce taht için cinayet işlemek ve Firûze’ye iftira atmak suçlarından ötürü Belh’e vali olarak sürgün eder.

Sultan Uluğbey, Registan Medresesinde “Müderris Mirza Uluğbek” olarak hazırladığı yıldız cetvelleriyle ilgili ders verirken içeri giren bir görevli, veliaht Abdüllâtif’in Belh’te büyük bir isyan başlattığı haberini getirir. Uluğbey, hızlı adımlarla dershaneden ayrılır.

Uluğbey, isyanın arkasındaki kişi olarak gördüğü Hoca Ahrar’ı cezalandırmak ister, ancak o müritleriyle birlikte çoktan Belh tarafına kaçmıştır. Gelişen olaylar, isyancıları Semerkand önlerine getirir. Uluğbey, oğlu ile giriştiği taht kavgasını kaybeder, kurtulabilen askerleriyle Semerkand’a dönmek ister, fakat şehrin kapıları Uluğbey’in yüzüne kapatılır. Ancak, gelişen olaylar neticesinde Uluğbey taraftarları tekrar şehre hâkim olurlar. Uluğbey, Semerkand’a girer. Abdüllâtif, Semerkand’ı kuşatır.

Beşinci perde:

Üç aydan beri devam eden kuşatma sebebiyle Semerkand’da açlık başlar, halk perişandır. Abdüllâtif, Uluğbey’den tahttan vazgeçerek şehrin kapılarını açmasını ister. Aksi takdirde çok kan dökülecektir. Uluğbey, bir karar vermek zorundadır. Yakın dostlarıyla durumu müzakere eder: Bazıları teslim olup kapıları açmayı, bazıları mukavemet göstermeyi, bazıları da şehirden gizlice çıkıp saklanmayı ve toplanacak yeni kuvvetlerle mücadeleye devam edilmesini tavsiye ederler.

Müzakereden sonra Uluğbey, dedesi Emir Timur’un türbesini ziyaret eder.

“Müdhiş bir cer yakasında turmuş memleket.
Zulmetli tün konaytır yurtnıñ ufkıge.”

mısralarıyla memleketin içinde bulunduğu vaziyeti hülâsa eder. Sağlığında “özi” ve “sözi”, azameti sebebiyle yeryüzüne sığmayan Timur’un “uruğı”

Şuayip KARAKAŞ

şimdi parçalanmış hâldedir. “Şanperestlik, tekebbürlük, gurur”un esiri olup isyan eden oğlundan şikâyet eder, dedesi Timur’un ruhundan imdat diler. Uluğbey kabrin başında derin düşüncelere dalmışken birden sanduka hareketlenir, her yeri duman kaplar ve gölgeler arasından Timur, heybetli bir hayal hâlinde belirir. Elindeki uzun kılıcı havada sallayarak kahkaha atar ve konuşmaya başlar:

“Her kün beş bar aytar edim: bütün yer yüzi
Tarlık kılar: sığdıralmas ikki pâdşâhni.
Ammâ, bugün köremenki, ellik şâhge hem
Keñlik kılar, artıb kalar şu lette⁹⁹ dünya.
Âsmânda bitte tañrı, yerde bir sultân.
Aks hâlde topalanlar¹⁰⁰ lâbid¹⁰¹, muhakkak.
Şehrisebzlik Temürbekniñ vehimesiden
Kaltrardı¹⁰² yetti iklim tağu taşları.
Semerkandda bir yotalsam¹⁰³, bunıñ zarbıdan
Yarıları¹⁰⁴ halifeyi Bağdadnıñ otı.
İsfahanda zilziledek kımırlardı yer,
Bir na’ramdan kular¹⁰⁵ edi şâhlarnıñ tâcı,
Pâytahtımge akar edi dünyanıñ bacı...”

Emir Timur’un hayali, kudret ve azametini bu mısralarla ifade ettikten sonra, torunu Uluğbey’e dönerek ilim yolunu tutmuş olmasından ötürü hata ettiğini, hâlbuki kılıcın insanlık tarihinin kalemi olduğunu ve baş eğmeyenin başını kesmek gerektiğini söyler:

“Oğlım, seniñ irâdeñni yeb koydı kitâb.
Sipâhiylik resmlerin kılmayın pisend¹⁰⁶,
Yulduzlarınıñ koşımge boldıñ fermândâr.
Âsmâniy ölkelerni almakçi bolıb,
Yerdegi nakd diyarıñni bay berdiñ koldan.
Unutdıñki, şemşir, hücum, kakşatgıç zarbe...”

⁹⁹ Parça, bölük

¹⁰⁰ Kargaşa

¹⁰¹ Lâzım, gerekli

¹⁰² Titremek

¹⁰³ Hapşırmaq

¹⁰⁴ Sönmek

¹⁰⁵ Yıkılmak

¹⁰⁶ Benimsemek

Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi

Ve bularge aksi sadâ bolar galebe.
İnsaniyet tarihiniñ klemi şemşir,
Unıñ uçı kanlı bolsa ohşaydı tasvir.
Kılıç bilen kurgen edim saltanatımnı,
Kılıç bilen yazgen edim vasiyetimni.” (175)

Timur, kılıcını sallayıp kahkaha atarken, birden yanında ikinci bir hayal belirir. Pîr-i Zindânî’ye ait olan ikinci hayal, elindeki çekiçle Timur’un koluna vurur, kılıç düşer, karanlığın yerini aydınlık alır ve cihangirin hayali ait olduğu yere döner. Bu defa Zindânî’nin hayali, kahkaha atarak Timur’un ışığa tahammül edemediğini ve çekicin de kılıçtan daha güçlü olduğunu haykırır:

“Hâ!.. Yarukka çıdalmadı, zulmetşâh Temür!
Balgalarınñ zarbırâne, kılıçından zor.
Hayatperver mehnatge nur, kâtillerge-gor.” (176)

Uluğbey, yakın çevresine tahttan çekilmeye karar verdiğini bildirir ve henüz saltanat mührü elindeyken “songi yahşilik” olarak Pîr-i Zindânî’nin serbest kalması için ferman yazılmasını Ali Kuşçu’ya emreder. Dostlarına, Semerkand’ı terk ederek Horasan’a gitmelerini, Ali Kuşçu’ya da Zindânî ile beraber eserlerini Herat’a ulaştırması emrini verir. Yüzünü görmek istemediği için bir perdenin arkasından hitap ettiği karşı tarafın elçisine, Semerkand’dan çıkıp gitmesine izin verilmesi şartıyla tahttan çekildiğini bildirir. Sonra yanındakilere dönerek, kendisinin kırk yıl sultanlık etmesine mukabil oğlu Abdüllâtif’in tahtta kırk hafta bile kalamayacağını söyler. Firûze ile beraber Tebriz veya Bağdat’a gitmek ve kalan ömrünü ilme vakfetmek niyetindedir.

Yeni sultan Abdüllâtif, Köksaray’da, “Pîrimniñ nefes-i mübârekleri bilen men erişgen şu saltanatniñ her fukarâsı ve közimniñ aku karası hazretimge tasadduk” cümlesiyle “ruhâniy” atası saydığı Nakşibendî Şeyhi Hoca Ahrâr’a biat eder ve emri altına girer. İçeri “ulemâlar, imâmlar, müftiler, fakihler, kâzılar” doluşurlar, dine ve ulemaya muhalefetinden dolayı Uluğbey’in katline fetva verirler. Sultan Abdüllâtif, daha önce Burakbek’i öldürmüş olan Abbas’a, Uluğbey’i de öldürmesi için zehirli bir

Şuayip KARAKAŞ

hançer verir.¹⁰⁷ Abbas, böylece Uluğbey'den babası Seyid Âbid'in de intikamını almış olacaktır.

Güz mevsimi, ikinci vakti, Uluğbey, Firûze, şair Sekkâkî, Devânbeği ve birkaç askerle birlikte, uzun yolculuğuna başlamadan önce Semerkand toprağında son kez dinlenmek üzere bir köye iner. Sekkâkî, Firûze'nin talebi üzerine yolda gelirken yazdığı bir gazelini okur ve ardından vedalaşırlar. Sekkâkî ile Devânbeği Semerkand'a dönerler. Uluğbey de yola çıkmak üzere iken saraydan gönderilen bir haberci, Abdüllâtif'in babasını şanına yaraşır şekilde göndermek istediğini söyleyerek beklemeleri gerektiğini bildirir. Etraf da askerler tarafından kuşatıldığı için zaten gitmek de imkânsızdır. O sırada Abbas, elindeki zehirli hançeri Uluğbey'in göğsüne saplar. Uluğbey'in muhafızı Berdiyar da kaçmakta olan Abbas'ı okla vurarak öldürür. Ali Kuşçu, Abdürrezzak ve Pîr-i Zindânî yetiştikleri sırada Uluğbey ölmeden önceki son sözlerini söyler:

“Şu vatanda şehid bolmak, âliy saâdet.
Hayr sizge, şoh yulduzlar, senge gamlı ay!
Hayr sizge, dostlar, hayr cemi insanlar!
Hayr senge, âh Firuzem, kalbim sevgisi!” (209)

---

¹⁰⁷ Bir rivayete göre Uluğbey kendi falına bakarak oğlu Abdüllâtif tarafından öldürüleceğini görmüş, bu sebeple onu daima kendisinden uzak tutmayı uygun görmüştür.